

Public and Private International Law Bulletin

Araştırma Makalesi | Research Article

🔓 Açık Erişim | Open Access

Diplomatik Dokunulmazlıklar ve İfade Özgürlüğü İkileminde Kutsal Kitapların Kullanıldığı Protesto Eylemleri

Protest Actions Using Holy Books in the Dilemma of Diplomatic Immunity and the Freedom of Expression

Selcen Erdal¹

¹ Selçuk Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, Milletlerarası Hukuk Anabilim Dalı, Konya, Türkiye

Öz

Son dönemde Avrupa'daki Büyükelçilikler önünde, kutsal kitapların kullanıldığı; nüshalarının yırtıldığı, yakıldığı ve ayaklar altına alındığı protesto eylemlerine sıklıkla tanık olunmaktadır. Sözü edilen eylemlerin büyük bir çoğunluğunda Kur'an'ın kullanıldığı görülmekte; İncil ve Tevrat'ın kullanılacağı benzer eylemler için girişimlerde bulunulduğu da dikkat çekmektedir. Eylemlerin Büyükelçilikler önünde gerçekleştirilmesi; konunun, diplomasi hukuku kuralları bağlamında ele alınmasını gerektirmektedir. Diplomasi ilişkilerinin yürütülmesi bakımından doğurabileceği sonuçlar ve diplomasi temsilcileri üzerinde yaratabileceği etkiler göz önünde bulundurularak analiz edildiğinde; eylemleri engellemeyen/engellemek için gerekli tedbirleri almayan devletlerin (kabul eden devlet), 1961 Diploması ilişkileri Hakkında Viyana Sözleşmesi'nde düzenlenen (yapılageliş değeri de taşıyan) bina (m. 22) ve kişi (m. 29) dokunulmazlıklarını ihlal ettiklerini belirtmek mümkündür. Kabul eden devletlerin, bu ihlalleri beraberinde getiren eylemleri "ifade özgürlüğü" kapsamında değerlendirmesi ise konuya farklı bir boyut kazandırmaktadır. Belirtmek gerekir ki; pek çok uluslararası belge yanında Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nde de güvence altına alınan ifade özgürlüğü, demokratik toplumun vazgeçilmez varlık koşullarından biridir. Bununla birlikte, bu özgürlüğün kullanımının belirli görevleri/sorumlulukları beraberinde getirdiği ve Sözleşmenin temelinde yer alan değerleri hedef alan ifadelerin özgürlüğün kapsamının dışında kalacağı da kabul edilmektedir. Bu noktadan hareketle, sözü edilen eylemlerde; Sözleşme ile güvence altına alınan "hoşgörü", "toplumsal barış" ve "ayrımcılık yasağı" gibi değerlerin ihlal edildiği, dini nefretin kışkırtıldığı ve kabul eden devletlerin tutumunun, ifade özgürlüğünün kapsamına ilişkin yanlış bir yorumlamadan kaynaklandığı anlaşılmaktadır.

Abstract

Recently, there have been frequent protests in front of Embassies in Europe involving the use of holy books. The fact that these actions are carried out in front of Embassies necessitates that the issue be addressed within the framework of diplomatic law. Thus, it is possible to state that States that do not prevent the actions or fail to take the necessary measures to prevent them violate the inviolability of premises and personal inviolability established in the Vienna Convention on Diplomatic Relations (1961), which also have the value of customary law. However, the fact that the receiving States assess these actions, which result in such violations, under the scope of "freedom of expression" adds a different dimension to the issue. Note that freedom of expression, which is guaranteed by many international instruments, including the European Convention on Human Rights, is one of the indispensable conditions for the existence of a democratic society. However, the exercise of this freedom entails certain duties/responsibilities and that expressions targeting the values underlying the Convention fall outside the scope of freedom. Based on this, it is understood that the actions in question violate the values of "tolerance", "social peace", and "prohibition of discrimination" guaranteed by the Convention, incite religious hatred, and stem from a misinterpretation of the scope of freedom of expression by the States that adopted them.

“ Atıf | Citation: Erdal S, 'Diplomatik dokunulmazlıklar ve ifade özgürlüğü ikileminde kutsal kitapların kullanıldığı protesto eylemleri' (2025) 45(1) Public and Private International Law Bulletin 1. <https://doi.org/10.26650/ppil.2025.45.1.1483501>

© This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

© 2025. Erdal, S.

✉ Sorumlu Yazar | Corresponding author: Selcen Erdal selcenkocaman@hotmail.com

Anahtar Kelimeler Kutsal Kitaplar • Bina Dokunulmazlığı • Kişi Dokunulmazlığı • İfade Özgürlüğü • Dine Hakaret • Nefret Söylemi • Dini Nefret.

Keywords Holy Books • Inviolability of Premises • Personal Inviolability • Freedom of Expression • Blasphemy • Hate Speech • Religious Hatred.

Extended Summary

Recently, there have been frequent protests in front of Embassies in Europe, targeting holy books. In the majority of these protests, it is observed that The Quran, the holy book of Muslims, is used. In these protests, besides the use of derogatory expressions against Islamic values and Muslims, images of the Quran were torn, burnt and trampled. It should also be noted that there have been applications for actions in which The Bible and The Torah would be used in a similar way, although these have not been realised to date.

The fact that the protests were organised in front of Embassies makes it necessary to analyse the issue in the context of the rules of diplomatic law. Indeed, the status of receiving States that fail to take the necessary measures to prevent them must be determined in accordance with the applicable rules of international law. When the acts are analysed in terms of the consequences they may have for the conduct of diplomatic relations and the effects they may have on diplomatic agents, the provisions of the Vienna Convention on Diplomatic Relations (1961) concerning the inviolability of premises (Article 22/2) and the personal inviolability (Article 29), which also have the value of a rule of customary law, are important.

Article 29 states that the receiving State is under the obligation “to treat the diplomatic agent with due respect and to take all appropriate steps to prevent any attack on his person, freedom or dignity”. Another provision to be mentioned is in Article 22/2. Accordingly, the receiving State is under the obligation, in accordance with the “special duty” imposed on it, to take all appropriate steps to “prevent any disturbance of the peace of the mission or impairment of its dignity”, as well as to protect the mission premises against any intrusion or damage. From this point of view, it should be noted that religion is a special field in which believers have a high level of sensitivity. This area harbours a strong sense of belonging for believers. Therefore, hostile actions or discourses against religion and religious values have a strong potential to be perceived by the believers as a direct disrespect and a serious attack against them. Therefore, it is usual for diplomatic agents to perceive the acts as an attack and disrespect to their personality and honour. It can also be stated that the acts have characteristics that may cause the mission's peace to be disturbed and its dignity to be damaged. As a matter of fact, it is possible to characterise the acts as a grave attack on an entire society.

In this case, the obligations of the receiving State arising out of the Convention and the rules of customary law are to take all necessary measures to prevent these acts, and if they fail to do so, to prosecute those concerned and punish those found guilty. With regard to the acts, it is observed that the receiving States have failed to fulfil these obligations. From this point of view, one of the options that may be preferred is to assert the international responsibility of the relevant receiving States and thus to demand compensation for the moral damage suffered. Another option is to force the receiving States to comply with international law by countermeasures.

The fact that the actions are generally justified on the basis of “freedom of expression” adds a different dimension to the issue. Freedom of expression is guaranteed by the European Convention on Human Rights (ECHR) as well as many other international instruments. However, it is also observed in the European Court of Human Rights (ECtHR) judgments that expressions of certain content are excluded from the scope of this freedom or interference with them is accepted. One of these is “hate speech”. The Court recognises that, “it may be considered necessary to sanction or even prevent all forms of expression which spread, incite, promote or justify hatred based on intolerance (including religious intolerance)” and bases its judgements on Articles 10/2 and 17 of ECHR.

In the light of the basic principles in the ECHR and the judgements of the ECtHR; it is possible to state that the acts violated the values such as “tolerance”, “social peace” and “non-discrimination” guaranteed by the Convention and incited religious hatred. It is also understood that these acts, which were carried out in countries where Muslims are numerically smaller than the rest of the population, targeted a certain segment of the society because of their religion and aimed to send the message that they do not deserve to live on equal terms with the rest of the society.

For all these reasons, it can be foreseen that if the acts had been interfered with and if that interference had been the subject of proceedings, it would have been held that the actions fell within the scope of Article 17 by the ECtHR

and that it was not possible to claim protection under Article 10. In the event that the acts are not considered within the scope of Article 17, it will be taken into account that the expressed opinion does not go beyond a cheap and unjustified attack and that there is no data to show that the activists endeavour or intend to contribute to any social debate. Thus, it is another result that can be expected that the Court will conclude that the State has an obligation to protect believers against these types of expression, that the intervention is directed towards a legitimate aim and that there is no violation of Article 10.

Giriş

Son dönemde Avrupa’da, Büyükelçilikler önünde gerçekleştirilen¹ ve dini değerleri hedef alan protesto eylemlerine sıklıkla tanık olunmakta; sözü edilen eylemlerin büyük bir çoğunluğunda, Kur’an’ın kullanıldığı görülmektedir. Nitekim bu eylemlerde, İslami unsurlara ve Müslümanlara yönelik aşağılayıcı ifadeler kullanılmasının yanı sıra Kur’an’ın yırtıldığı, yakıldığı ve ayaklar altına alındığı izlenmekte; bu durum uluslararası toplumda endişeyi hâkim kılmaktadır². Bugüne kadar gerçekleşmemiş olmakla birlikte, İncil ve Tevrat’ın benzer şekilde kullanılacağı eylemler için girişimlerde bulunulduğunu da belirtmek gerekmektedir.

Eylemlerin Büyükelçilikler önünde gerçekleştirilmesi; konunun, devletler arasındaki sürekli diplomasi ilişkilerini düzenleyen ve yapılageliş değeri taşıyan (teamülî nitelik arz eden) 1961 Diploması ilişkileri Hakkında Viyana Sözleşmesi³ (1961 Sözleşmesi) bağlamında ele alınmasını gerekli kılmaktadır. Nitekim kutsal kitapların ve dini değerlerin hedef alındığı bu eylemleri engellemeyen veya engellemek için gerekli tedbirleri almayan kabul eden devletlerin durumu, uygulanan uluslararası hukuk kuralları çerçevesinde ortaya konulmalıdır.

Öte yandan, kabul eden devletlerin, sözü edilen eylemleri genel olarak “ifade özgürlüğü” kapsamında değerlendirdiği dikkat çekmektedir. Böylelikle kimi diplomatik dokunulmazlıkların ihlalini beraberinde getirebilecek bu eylemlerin, ifade özgürlüğünün kapsam ve sınırları bağlamında analiz edilmesi ve olası hukuki sonuçlarının tespit edilmesi gerekmektedir.

¹Kutsal kitapların kullanıldığı bu eylemlerin bir kısmı şehir meydanlarında veya cami önlerinde gerçekleştirilmiş olmakla birlikte, çalışmanın kapsamı göz önünde bulundurularak, yalnızca Büyükelçilikler önünde gerçekleştirilenlere yer verilecektir.

²Bu çerçevede, Avrupa Konseyi bünyesinde faaliyet gösteren İrkçılığa ve Hoşgörüsüzlüğe Karşı Avrupa Komisyonu’nun raporunda, “Danimarka’da nefret suçu işleyenlerin, ‘ifade özgürlüğü’ gerekçe gösterilerek polis korumasından istifade ettiği” tespit edilmiştir. ECRI Report on Denmark (sixth monitoring cycle) (adopted on 29 March 2022 published on 9 June 2022) 4. Avrupa Birliği Dışişleri ve Güvenlik Politikaları Yüksek Temsilcisi J. Borrell, “Daha önce de defalarca belirttiğimiz gibi, ırkçılık, yabancı düşmanlığı, ırk ve din temelli nefretin Avrupa Birliği’nde yeri yoktur” diyerek, İsveç ve Danimarka makamlarını adım atmaya çağırıştır. ‘Sweden/Denmark: Statement by the High Representative Josep Borrell on the burning of Quran and respect for community symbols’ (EEAS, 26 July 2023) <https://www.eeas.europa.eu/eeas/sweden-denmark-statement-high-representative-josep-borrell-burning-quran-and-respect-community_en?s=169> accessed 9 November 2023. Birleşmiş Milletler Medeniyetler İttifakı Yüksek Temsilcisi M. A. Moratinos adına Sözcüsü Saad tarafından yapılan açıklamada, “Yüksek Temsilci; ifade özgürlüğünü temel bir insan hakkı olarak desteklemenin öneminin üzerinde dururken, Kur’an yakma eyleminin Müslümanlara karşı bir nefret ifadesi anlamına geldiğini de vurgulamaktadır. Bu eylem, İslam dini mensuplarına karşı saygısızca ve aşağılayıcıdır. Bu, ifade özgürlüğü ile karıştırılmamalıdır” denilmiştir. ‘Note to Correspondents: Press Statement attributable to the Spokesperson of the High Representative for the United Nations Alliance of Civilizations (UNAOC) On burning of the Quran in Stockholm, Sweden’ (UNAOC, 29 July 2023) <<https://www.un.org/sg/en/content/sg/note-correspondents/2023-06-29/note-correspondents-press-statement-attributable-the-spokesperson-of-the-high-representative-for-the-united-nations-alliance-of-civilizations-%28unaoc%29-burning%29>> accessed 9 November 2023. Rusya tarafından yapılan açıklamada da “Bu eylemler, ifade özgürlüğü ve demokrasinin bir tezahürü değil, dinler arası nefreti ve medeniyetler arası çatışmayı körüklemek için hesaplanmış kaba ve cahilce bir provokasyondur” ifadelerine yer verilmiştir. Ali Cura, ‘Rusya: Danimarka’daki büyükelçiliğimiz önünde Kur’an-ı Kerim yakıldı’ (AA, 27 January 2023) <<https://www.aa.com.tr/tr/ayrimcilikhatti/musluman-karsitligi/rusya-danimarkadaki-buyukelciligimiz-onunde-kur-an-i-kerim-yakildi/1815516>> accessed 9 November 2023. Son olarak, Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı tarafından yapılan yazılı açıklama, “Dinimizi ve inanlarımızı küçük düşürmeye çalışmak amaçlı bu provokatif saldırıların, Avrupa ülkelerinde göz yumuldukça giderek yayılmasını ve ifade özgürlüğü kisvesi altında bu nefret eylemlerine izin verilmesini kınıyoruz. Birleşmiş Milletler tarafından da dini nefret ve uluslararası hukukun ihlali olarak kabul edilen bu provokasyonlara karşı, saldırıların yapıldığı ülkeler tarafından etkili tedbirler alınmalıdır” ifadeleriyle kaleme alınmıştır. ‘No: 232, 23 Eylül 2023, Hollanda’da Kutsal Kitabımız Kur’an-ı Kerim’i Hedef Alan Saldırıları Hk’ (Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, 29 September 2023) <<https://oecd-dt.mfa.gov.tr/Mission/ShowAnnouncement/405256>> accessed 9 November 2023.

³Vienna Convention on Diplomatic Relations (adopted 18 April 1961, entered into force 24 April 1964) 500 UNTS 95 (VCDR).

I. Gerçekleştirilen Eylemlere Genel Bir Bakış

Kutsal kitapların kullanıldığı eylemlerden bir dizisi, Danimarka'da faaliyet gösteren "Hard Line Partisi" lideri Rasmus Paludan tarafından gerçekleştirilmiştir. Danimarka'da İslam'ın yasaklanması gerektiğini savunan Paludan; yoğun güvenlik önlemleri altında, Türkiye'nin Stockholm (21.01.2023) ve Kopenhag (27.01.2023) Büyükelçilikleri önünde Kur'an'ın birer nüshasını yakmıştır⁴.

Bir diğer örneği; "Batının İslamlaşmasına Karşı Vatansever Avrupalılar Hareketi" lideri Edwin Wagensveld'in Hollanda'da gerçekleştirdiği eylemler oluşturmaktadır. Wagensveld, Türkiye'nin Lahey Büyükelçiliği önünde ve polis koruması altında gerçekleştirdiği (18.08.2023); Türklere, İslam dinine ve Müslümanlara hakaret de ettiği eyleminde, Kur'an'ın bir nüshasını yırtmış ve yırttığı sayfaları yere atarak üzerlerine basmıştır⁵. Wagensveld, kısa bir süre sonra aynı eylemi; Türkiye, Pakistan, Endonezya ve Danimarka Büyükelçilikleri önünde (23.09.2023) tekrar gerçekleştirmiştir⁶.

Bir diğer eylemler dizisi; kendisini "Kur'an'ın yasaklanmasını isteyen Iraklı bir mülteci" olarak tanımlayan⁷ Salwan Momika tarafından gerçekleştirilmiştir. Momika; Irak'ın (20.07.2023) ve İran'ın (18.08.2023) Stockholm Büyükelçilikleri önünde, Kur'an'ın birer nüshasını tekmelemiş, çiğnemiş ve yakmıştır⁸.

Yukarıda da belirtildiği gibi, sözü edilen eylemler yalnızca Kur'an'ı hedef alanlar ile sınırlı değildir. Nitekim Büyükelçilikler önünde Tevrat ve İncil yakmak isteyen eylemcilere de genellikle kabul eden devletler tarafından engel olunmadığı görülmektedir. Örneğin Mısırlı bir yazar; Stockholm'deki İsrail Büyükelçiliği önünde, 27.01.2023 tarihinde Tevrat yakma eylemi yapacağını bildirmiş, fakat daha sonra eylemi gerçekleştirmekten vazgeçmiştir⁹. 15.07.2023 tarihinde, Tevrat ve İncil yakmak üzere Stockholm'deki İsrail Büyükelçiliği önüne gelen Suriye asıllı Ahmad Allush da bu eylemi gerçekleştirmemiş; "Bu, Kur'an'ı yakan insanlara bir yanıttır. İfade özgürlüğünün, dikkate alınması gereken sınırları olduğunu göstermek istiyorum"¹⁰ ifadelerini kullanmıştır.

⁴'Aşırı Sağcı Rasmus Paludan Bu Kez Danimarka'da Kur'an-ı Kerim Yaktı' (Euronews, 27 January 2023) <<https://tr.euronews.com/2023/01/27/asiri-sagci-rasmus-paludan-bu-kez-danimarkada-kuran-i-kerim-yakti>> accessed 27 February 2024.

⁵Göç ve İslam karşıtı Pegida lideri Lahey'deki Türk Büyükelçiliği önünde Kuran yırttı' (BBC News Türkçe, 5 September 2023) <<https://www.bbc.com/turkce/articles/c72783pdej1o>> accessed 27 February 2024.

⁶Abdullah Aşırın, 'Hollanda'da ırkçı PEGIDA lideri, Türkiye'nin Lahey Büyükelçiliği önünde Kur'an-ı Kerim yırttı' (AA, 23 September 2023) <<https://www.aa.com.tr/tr/dunya/hollandada-irkci-pegida-lideri-turkiye-nin-lahey-buyukelciligi-onunde-kuran-i-kerim-yirtti/2999465>> accessed 27 February 2024. Sözü edilen eylemleri sırasında Wagensveld, "Kur'an faşist bir kitaptır. 'Mein Kampf' kadar kötü. Yandaşları Hitler ile aynı ideolojiyi takip ediyor" ifadelerini kullanmıştır. 'Hate speech case pursued against Pegida protester who tore up a Koran' (NL TIMES, 14 April 2023) <<https://nltimes.nl/2023/04/14/hate-speech-case-pursued-pegida-protester-tore-koran>> accessed 19 March 2025.

⁷'Who Is Salwan Momika?' (The Free Press Journal, 29 June 2023) <<https://www.freepressjournal.in/viral/who-is-salwan-momika-37-year-old-iraqi-refugee-who-burnt-quran-outside-stockholm-mosque-amidst-eid-al-adha-celebrations>> accessed 9 November 2023. Momika, Stockholm'un çeşitli bölgelerinde gerçekleştirdiği eylemlerinde de Kur'an sayfalarını domuz pastırması ile sararak, üzerlerinde sigara söndürmüştür. 'Sweden points to 'foreign power' after Iraqi refugee on trial for Qur'an burnings shot dead' (The Guardian, 30 January 2025) <<https://www.theguardian.com/world/2025/jan/30/salwan-momika-quran-burnings-trial-reportedly-shot-dead-sweden>> accessed 19 March 2025.

⁸Kuran yakma eylemleri: İsveç'in Bağdat Büyükelçisi sınır dışı edildi' (Euronews, 20 July 2023) <<https://tr.euronews.com/2023/07/20/kuran-yakma-eylemleri-isvecin-bagdat-buyukelcisi-sinir-disi-edildi>> accessed 27 February 2024; Atilla Altuntaş, 'İsveç'te İran'ın Stockholm Büyükelçiliği önünde Kur'an-ı Kerim'e yönelik saldırı' (AA, 18 August 2023) <<https://www.aa.com.tr/tr/dunya/isvecte-iranin-stockholm-buyukelciligi-onunde-kuran-i-kerime-yonelik-saldiri/2971203>> accessed 27 February 2024.

⁹'İsveç'te Tevrat yakmayı planlayan kişinin eylemi İsrail'in girişimiyle engellendi' (Independent Türkçe, 27 January 2023) <<https://www.indyturk.com/node/604226/haber/i%CC%87sve%C3%A7te-tevrat-yakmay%C4%B1-planlayan-ki%C5%9Finin-eylemi-i%CC%87sraile-giri%C5%9Fimiyle-engellendi>> accessed 27 February 2024.

¹⁰Jeff Jacoby, 'A Free Society Protects Your Right Burn Holy Book' (The Boston Globe, 19 July 2023) <<https://www.bostonglobe.com/2023/07/19/opinion/free-society-protects-your-right-burn-holy-book/>> accessed 14 November 2023.

II. İlgili Diplomatik Dokunulmazlıklar

A. Genel Olarak

Genel bir biçimde diplomasi; uluslararası ilişkileri, barışçıl yol ve yöntemlerle yürütme faaliyeti olarak tanımlanabilir¹¹. En eski uluslararası hukuk kurumlarından biri olan ve özellikle devletler arasında bir iletişim aracı olarak kullanılan diplomasi, yüzlerce yıllık uygulamaların ürünüdür¹². Diplomasi ilişkileri, belirli bir döneme kadar devlet temsilcilerinin başka devletler nezdinde görüşmeler yapmak veya törenlere katılmak üzere görevlendirilmeleri yoluyla şekillenmiş ve sürekli temsilcilere ihtiyaç duyulmamıştır. 14. yüzyılın sonlarına gelindiğinde ise Kuzey İtalya'daki şehir devletlerinde mukim (yerleşik) Büyükelçiler görevlendirilmeye başlamıştır. Böylelikle diplomasi ilişkilerinde yeni bir döneme girilmiş; sürekli diplomasi, 17. yüzyılın ikinci yarısından itibaren genel bir kurum halini almıştır.

Bu yeni dönemin bir gereği olarak, 1815 Viyana Kongresi ile başlayan kodifikasyon süreci, 1961 Sözleşmesi ile sonuçlanmıştır. Sözleşme ile bu alandaki yapılageliş kuralları yazılı hale getirilmiş ve yeni kurallar da oluşturulmuştur. 1961 Sözleşmesi; devletler arasındaki sürekli diplomasi ilişkilerine, sürekli diplomasi temsilcilerine, diğer personele, onların görevlerine ve dokunulmazlıklarına/ayrıcılıklarına ilişkin düzenlemeler içermektedir.

1961 Sözleşmesi'nde (Giriş kısmında), dokunulmazlık ve ayrıcalıkların amacının; bireylerin menfaat elde etmesini değil, diplomasi temsilciliklerinin görevlerinin etkin şekilde yerine getirilmesini sağlamak olduğu kabul edilmektedir¹³. Başka bir deyişle, diplomatik dokunulmazlık ve ayrıcalıkların dayanağı, diplomasi temsilcilerinin yerine getirdikleri görevin mahiyetinde ve karşıladığı ihtiyaçta aranmaktadır¹⁴. Ayrıca diplomasi insanlık tarihinin ilk dönemlerinden itibaren karşılaşılan uluslararası hukuk kurumlarından biri olması, diplomatik dokunulmazlık ve ayrıcalıkların da köklü bir geçmişi olduğu gerçeğini ortaya koymaktadır¹⁵. Sürekli temsilcilerin kullanılmaya başlamasıyla birlikte uygulama alanı genişleyen dokunulmazlık ve

¹¹Farklı diplomasi tanımları için bkz G. R. Berridge and Alan James, *A Dictionary of Diplomacy* (2nd edn, Palgrave Macmillan 2003) 69-70; Sasson Sofer, 'Old and New Diplomacy: A Debate Revisited' (1988) 14(3) *Review of International Studies* 195, 195-196.

¹²Diplomasinin tarihsel gelişim süreci hakkında ayrıntılı bilgi için bkz Erdem Eren, 'Geleneksel Diplomasiden Modern Diplomasiye Diplomasinin Tarihsel Evrimi' (2021) 1(1) *Uluslararası Eşitlik Politikası Dergisi* 32, 32-55; Nasih Sarp Ergüven, 'Uluslararası Hukukun Tarihsel Boyutuyla Diplomasinin Kurumsal Gelişim Süreci' (2016) 7(1) *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 111, 111-141; Temel İskit, *Diplomasi (Tarihi, Teorisi, Kurumları ve Uygulaması)* (8th edn, İstanbul Bilgi Üniversitesi 2022); Barış Özdal and Kutay R Karaca, *Diplomasi Tarihi-I* (5th edn, Dora 2022); Barış Özdal and Kutay R Karaca, *Diplomasi Tarihi-II* (3rd edn, Dora 2021); Eileen Young, 'The Development of the Law of Diplomatic Relations' (1964) 40 *British Year Book of International Law* 141, 141-182. <diplomasinin-tarihsel-gelistim-sureci-hakkinda-ayrintili-bilgi-icin-bkz-erdem-eren-geleneksel-diplomasiden-modern-diplomasiye-diplomasinin-tarihsel-evrimi-2021-11-uluslararasi-esitlik-politikasi-dergisi-32-32-55-nasih-sarp-erguven-uluslararasi-hukukun-tarihsel-boyutuyla-diplomasinin-kurumsal-gelistim-sureci2016-71-ankara-universitesi-sosyal-bilimler-dergisi-111-111-141-temel-iskit-diplomasi-tarihi-teorisi-kurumları-ve-uygulaması-8th-edn-istanbul-bilgi-universitesi-2022-baris-ozdal-and-kutay-r-karaca-diplomasi-tarihii-5th-edn-dora-2022-baris-ozdal-and-kutay-r-karaca-diplomasi-tarihiii-3rd-edn-dora-2021-eileen-young-the-development-of-the-law-of-diplomatic-relations-1964-40-british-year-book-of-international-law-141-141-182.>

¹³Uluslararası Adalet Divanı'nın "Tahran'daki Rehinelere Davası" kararında da işaret ettiği üzere, "Diplomasi hukuku kuralları, bir taraftan kabul eden devletin diplomasi temsilciliklerine sağlayacağı dokunulmazlık ve ayrıcalıklara ilişkin yükümlülüklerini ortaya koymakta; diğer taraftan temsilcilik üyelerinin olası suistimallerini önörmekte ve bu tür suistimallere karşı koymak üzere kabul eden devletin tasarrufundaki yolları belirlemektedir." *Case Concerning United States Diplomatic and Consular Staff in Tehran* (United States of America v Iran) (Judgment) ICJ Reports [1980] para 86.

¹⁴Nina M. Bergmar, 'Demanding Accountability Where Accountability Is Due: A Functional Necessity Approach to Diplomatic Immunity Under the Vienna Convention' (2014) 47(2) *Vanderbilt Journal of Transnational Law* 501, 508; Seha L. Meray, 'Diplomasi Temsilcilerinin Hukuki Statüsü' (1956) 11(3) *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 79, 96.

¹⁵Antik Çin ve Hindistan'da komşu devletlerden gönderilen elçilerin yerel yargıya tabi kılınmaması ve Teselyalıların MÖ 366'da kendilerine kompo kuran Spartalı elçileri yakaladıktan sonra, bunun ulusların hukukuna aykırı olacağı gerekçesiyle onlara dokunmamaları, bu tespiti doğrulayacak pek çok örnekten birkaçıdır. Bkz Anıl Çamyamaç and Zekiye Özen İnci, *Uluslararası Hukuk ve Ceza Hukuku Yönleriyle Diplomatik Bir Bağışıklık Olarak Ceza Yargısından Muafiyet* (Seçkin 2020) 37-38; Young (n 12) 141. Eski Yunan'da da diğer devletlerin elçi gönderme haklarının kabul edildiği; onların kişi dokunulmazlıklarına, seyahat hürriyetlerine ve belge dokunulmazlıklarına saygı gösterildiği aktarılmaktadır. Bkz Eileen Denza, *Diplomatic Law: Commentary on the Vienna Convention on Diplomatic Relations* (4th edn, Oxford University Press 2016) 232; Mitchell S. Ross, 'Rethinking Diplomatic Immunity: A Review of Remedial Approaches to Address the Abuses of Diplomatic Privileges and Immunities' (2011) 4(1) *American University Law Review* 173, 176. İlerleyen süreçte de benzer örneklerin görölmeye devam ettiğini belirtmek mümkündür. Nitekim 1562'de İngiliz Büyükelçinin Fransa Kralı'nın düşmanlarıyla iş birliği yaptığı tespit edilmesine rağmen, Büyükelçi hakkında herhangi bir işlem yapılmadığı; 1584'te İngiltere Kraliçesi I. Elizabeth'e kompo kuran İspanyol Büyükelçi Mendoza ve Fransız Büyükelçi D'Aubespine'in ceza yargılamasından

ayrıcılıklar, bunlardan yararlanacak olanlar ve yararlanma koşulları, 1961 Sözleşmesi'nde de detaylı olarak düzenlenmektedir.

Büyükelçilikler önünde gerçekleştirilen ve dini değerleri hedef alan protesto eylemleri, hem diplomasi ilişkilerinin yürütülmesi bakımından doğurabileceği sonuçlar hem de diplomasi temsilcileri ve görevlileri üzerinde yaratabileceği etkiler göz önünde bulundurularak analiz edilmelidir. Bu noktadan hareketle, 1961 Sözleşmesi'nin bina dokunulmazlığına (m. 22) ve kişi dokunulmazlığına (m. 29) ilişkin olan, yapılageliş değeri de taşıyan düzenlemelerinin önem arz ettiği anlaşılmaktadır.

B. Bina Dokunulmazlığı

Temsilcilik binası, sürekli diplomasi ilişkilerinin en önemli maddi unsurlarından birini oluşturmaktadır. 1961 Sözleşmesi'nde temsilcilik binaları, *"temsilcilik şefinin ikametgâhı dahil olmak üzere ve mülkiyete bakılmaksızın, temsilciliğin maksatları için kullanılan binalar veya bina bölümleri ile bunlarla irtibatlı arazi"* olarak tanımlanmakta (m. 1/i); bu binaların dokunulmazlığı ise şu ifadelerle düzenlenmektedir (m. 22):

"1. Temsilcilik binaları dokunulmazdırlar. Kabul eden devlet yetkilileri, temsilcilik şefinin rızası olmadıkça, bu binalara giremezler.

2. Kabul eden devlet, temsilcilik binalarını herhangi bir tecavüz veya zarara karşı korumak ve temsilciliğin huzurunun herhangi bir şekilde bozulmasını veya itibarının kırılmasını önlemek üzere her türlü tedbiri almak özel göreviyle yükümlüdür.

3. Temsilcilik binaları ile içindeki eşyalar ve diğer mallar ve temsilciliğin nakil vasıtaları arama, el koyma, haciz veya icradan bağıştırlar."

Düzenleme incelendiğinde, bina dokunulmazlığının iki yönünün bulunduğu görülmektedir. Bunlardan ilki, kabul eden devlet yetkililerinin diplomasi temsilciliğine yönelik işlemleri ile ilgilidir. Bu çerçevede, kabul eden devlet yetkililerinin temsilcilik binalarına girmeleri ve herhangi bir müdahalede bulunmaları, temsilcilik şefinin rızası olmadıkça, mümkün değildir¹⁶. Bina dokunulmazlığı ayrıca, binadaki ve bahçedeki eşyalar ile malları da kapsamakta; bunların aranması, hacze/icraya konu edilmesi ve bunlara el konulması yasaklanmaktadır.

Bina dokunulmazlığı ikinci yönüyle, kabul eden devlete "özel bir görev" yüklemektedir. Bu özel görev çerçevesinde kabul eden devlet; *"temsilcilik binalarının herhangi bir tecavüz veya zarara karşı korunması"* ve *"temsilciliğin huzurunun herhangi bir şekilde bozulmasının veya itibarının kırılmasının önlenmesi"* amacıyla gerekli her türlü tedbiri alma yükümlülüğü altında bulunmaktadır¹⁷.

C. Kişi Dokunulmazlığı

Kişi dokunulmazlığı (şahsi dokunulmazlık); *"ilgili kişiler üzerinde kabul eden devlet organlarının her türlü zorla uygulama (cebri icra) işleminin yasaklanmasını ve bu kişilerin özgürlüğüne ve saygınlığına karşı"*

muaf tutulduğu bilinmektedir. Bkz Leslie Shirin Farhangî, 'Insuring Against Abuse of Diplomatic Immunity' (1986) 38(6) Stanford Law Review 1517, 1518-1519.

¹⁶Geçmişte, elçilik binasının dokunulmazlığı bugünkünden çok daha geniş bir şekilde anlaşılmış; elçilik binası yanında, bu binanın bulunduğu bütün mahalleye dokunulmazlık tanınmıştır. "Franchise de quartier" veya "jus quarteriorum" olarak adlandırılan bu uygulama, 17. yüzyıldan itibaren devletler tarafından terkedilmeye başlamıştır. Mahalle dokunulmazlığının son izleri 20. yüzyılda Çin'de görülmüştür. Bkz Esra Ata Dağıstanlı, *Uluslararası Hukukta Diplomatik Dokunulmazlık ve Ayrıcılıklar* (Yetkin 2022) 90; Francis Deak, 'Immunity of a Foreign Mission's Premises from Local Jurisdiction' (1929) 23(3) The American Journal of International Law 582, 587-588; Denza (n 15) 111; Young (n 12) 156.

¹⁷Kabul eden devletin, temsilcilik binalarına ilişkin koruma görevi çerçevesinde, daha geniş bir alanın bu kapsamda değerlendirilebildiği de görülmektedir. Örneğin, Amerika Birleşik Devletleri'nde Yüksek Mahkeme "Finzer/Barry Davası"nda, Washington DC'de yer alan elçilik binaları çevresindeki 500 fitlik tampon bölgede, "düşmanca işaretlerin ve gösterilerin yasaklanmasının" anayasallığını değerlendirmiş; tampon bölgeyi öngören düzenlemenin, Amerika Birleşik Devletleri'nin uluslararası yükümlülüğü ile Anayasa arasında dengeyi sağladığına ve Anayasaya uygun olduğuna karar vermiştir. Finzer v. Barry US Courts of Appeals 798 F2d 1450 [1986]. Bkz Anthony J. Colletta, 'Abridgments of Free Speech Which Discriminate on the Basis of Viewpoint: Finzer v. Barry' (1986) 40(1) St. John's Law Review 127, 127-142; Anıl Çamyamacı, 'Uluslararası Hukukta Elçilik Binalarına Dair Bazı Teknik Konular Üzerine Bir İnceleme' (2018) 13(145) Terazi Hukuk Dergisi 73, 78.

*girişilecek her türlü saldırıyı önleme yükümlülüğünü*¹⁸ ifade etmektedir. Diplomasinin temel ve yerleşmiş uygulamalarından olan kişi dokunulmazlığı, diğer diplomatik dokunulmazlık ve ayrıcalıkların kaynağı olarak kabul edilmekte ve çok eski tarihlerden itibaren uygulanmaktadır. Örneğin henüz 1784'te, Amerikan Yüksek Mahkemesi'nin kişi dokunulmazlığını ve onun önemini şu çarpıcı ifadelerle ortaya koyduğu görülmektedir: *"Bir elçinin şahsı kutsal ve dokunulmazdır. Ona saldıran kim olursa olsun, yalnızca temsil ettiği egemeni aşağılamış olmaz; ulusların ortak güvenliğini ve refahını da incitmiş ve tüm dünyaya karşı suç işlemiş olur"*¹⁹.

1961 Sözleşmesi'nin, diplomatik personelin kişi dokunulmazlığını düzenleyen 29. maddesine göre ise, *"Diplomatik ajanın şahsı dokunulmazlığı vardır. Hiçbir şekilde tutuklanamaz veya gözaltına alınamaz. Kabul eden devlet, diplomatik ajana gereken saygıyı gösterecek ve şahsına, özgürlüğüne ve onuruna yönelik herhangi bir saldırıyı önlemek için uygun tüm önlemleri alacaktır"*²⁰. Düzenleme incelendiğinde, kişi dokunulmazlığının da iki yönünün bulunduğu görülmektedir. Dokunulmazlık ilk olarak, bundan yararlanacak kişilerin tutuklanması ve gözaltına alınması gibi zorla uygulama işlemlerini yasaklamaktadır²¹. Bunun yanında, bu kişilerin özel bir koruma rejiminden yararlanması öngörülmekte ve kabul eden devlet bu konuda görevlendirilmektedir²².

III. İlgili Yönleriyle İfade Özgürlüğü

A. Genel Olarak

Pek çok uluslararası belge²³ yanında, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nde (AİHS) de güvence altına alınan²⁴ ifade özgürlüğü; bireyin bilgi ve düşüncelerini söz, yazı vb. araçlarla, tek başına veya başkalarıyla birlikte, herhangi bir olumsuz durumla karşı karşıya kalma endişesi taşımaksızın, serbestçe açıklayabilmesi/

¹⁸Hüseyin Pazarcı, *Uluslararası Hukuk Dersleri III. Kitap* (6th edn, Turhan 2019) 97.

¹⁹Respublica v De Longchamps US Supreme Court 1 US 111, 116 [1784].

²⁰1961 Sözleşmesi'nde; diplomatik personelin aile üyelerinin (m. 37/1), idari ve teknik personel ve aile üyelerinin (m. 37/2), hizmet personelinin (m. 37/3) ve özel hizmetçilerin (m. 37/4) yararlanabilecekleri dokunulmazlık ve ayrıcalıklar ile bunlardan yararlanma koşulları da düzenlenmektedir. Düzenlemeler incelendiğinde; belirtilen kişilerin, belirli koşullarla, kişi dokunulmazlığından yararlanmalarının mümkün olduğu görülmektedir.

²¹Belirtmek gerekir ki, belirlenen kişilerin tutuklanamayacağı ve gözaltına alınamayacağı yönündeki düzenleme, sınırlayıcı bir özellik göstermemekte; alkol muayenesinden geçme, diğer örneklerin alınması vb. zorlayıcı önlemler de mutlak şekilde yasaklanmaktadır. Bkz Dağıstanlı (n 16) 127; Nasih Sarp Ergüven, 'Uluslararası Hukukta Diplomatik Ayrıcalıklar ve ABD'nin Tahran'daki Diploması Temsilcileri ile Konsolosluk Görevlileri Davası' (2013) 1 Prof. Dr. Erdal Onar'a Armağan 655, 662. Ancak bu mutlak yapının; suç oluşturan fiilin sonuçlanmasını engellemek, suçun tekrara yer vermemek ve delilleri toplayabilmek gibi amaçlarla (özellikle suçüstü durumlarında), kabul eden devletin zorlayıcı işlemlere başvurmasını beraberinde getirdiği görülmektedir. Bu çerçevede, özellikle uyuşturucu kaçakçılığı, casusluk, alkolü araç kullanmada ısrar edilmesi gibi durumlarda, tutuklama veya gözaltına alma işlemlerinin yapıldığı pek çok örneğe rastlanmakta ve fakat bu konuda devletler arasında görüş ve uygulama birliği bulunmamaktadır. Bkz Nathaniel P. Ward, 'Espionage and the Forfeiture of Diplomatic Immunity' (1977) 11(4) The International Lawyer 657, 657-671.

²²1973 Diploması Ajanları da Dahil Olmak Üzere Uluslararası Korunan Kişilere Karşı İşlenen Suçların Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi, konuya ilişkin düzenlemeler içermekte; taraf devletlerin, korunan kişilere yönelik belirli eylemleri iç hukuklarında suç olarak düzenlemeleri gerektiği, 2. maddede hükme bağlanmaktadır. Convention on the Prevention and Punishment of Crimes against Internationally Protected Persons, including Diplomatic Agents (adopted 14 December 1973, entered into force 20 February 1977) 1035 UNTS 167. Bu çerçevede devletler, ulusal mevzuatlarında konuya ilişkin düzenlemeler yapmaktadır. Örneğin, Türk Ceza Kanunu'nun 342/1. maddesine göre, *"Türkiye Cumhuriyeti'nde sürekli veya geçici olarak görevlendirilmiş yabancı devlet temsilcileri ile bunların diploması memurları veya uluslararası kuruluşların temsilcileri ile bunların diplomatik ayrıcalık ve bağışıklık tanınan memurları, kendilerine karşı görevlerinden dolayı işlenen suçlar bakımından, kamu görevlisi kabul edilerek; suç işleyen kişiler hakkında, bu Kanunun ilgili hükümlerine göre cezaya hükmolunur."* 26.9.2004 tarih ve 5237 sayılı Türk Ceza Kanunu (RG 12.10.2004/25611).

²³Örneğin, İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nin 19. maddesine göre; *"Herkesin düşünce ve ifade özgürlüğüne hakkı vardır. Bu hak, düşüncelerinden ötürü rahatsız edilememe, herhangi bir yoldan ve ülke sınırları gözetmeksizin bilgi ve düşüncelere ulaşmaya çalışma, onları edinme ve yayma özgürlüğünü de içerir."* Universal Declaration of Human Rights (adopted 10 December 1948 UNGA Res 217 A(III) (UDHR)). Bir diğer örnek, Birleşmiş Milletler Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi'nde yer almaktadır. Sözleşmenin 19. maddesine göre; *"1. Herkes, müdahale olmaksızın, düşünce hakkına sahiptir. 2. Herkesin düşüncelerini ifade etme özgürlüğü vardır. Bu hak, herkesin ülkesel sınır tanımaksızın, her çeşit bilgiyi ve düşünceyi, sözlü ya da basılı biçimde, sanat eserleri biçiminde ya da kendi seçeceği herhangi bir başka biçimde araştırma, edinme ve iletme özgürlüğünü de kapsar."* International Covenant on Civil and Political Rights (adopted 16 December 1966, entered into force 23 March 1976) 999 UNTS 171 (ICCPR).

²⁴AİHS'nin 10. maddesine göre; *"1. Herkes görüşlerini açıklama ve anlatım özgürlüğüne sahiptir. Bu hak, kanaat özgürlüğü ile kamu otoritelerinin müdahalesi ve ülke sınırları söz konusu olmaksızın haber veya fikir alma ve verme özgürlüğünü de içerir. Bu madde, devletlerin radyo, televizyon ve sinema işletmelerini bir izin rejimine bağlı tutmalarına engel değildir. 2. Kullanılması görev ve sorumluluk yükleyen bu özgürlükler, demokratik bir toplumda zorunlu tedbirler niteliğinde olarak, ulusal güvenliğin, toprak bütünlüğünün veya kamu emniyetinin korunması, kamu düzeninin sağlanması ve suç işlenmesinin önlenmesi, sağlığın veya ahlakın, başkalarının şöhret ve haklarının korunması veya yargı gücünün otorite*

aktarabilmesi olarak tanımlanabilir²⁵. İfade özgürlüğü temelde, bireyin maddi ve manevi varlığını geliştirme hakkına dayanmakta; onun gerçeği arama ihtiyacını gidererek entelektüel gelişimini sağlaması ve böylelikle yaşadığı toplumun biçimlenmesinde de pay sahibi olması²⁶, bu özgürlüğün başlıca amaçları ve doğal sonuçları olarak ortaya çıkmaktadır.

Medeniyetin temel değerleri arasında yer alan²⁷ ifade özgürlüğü, demokratik toplumun varlık koşullarından birini oluşturur. Nitekim demokratik toplum; “çoğulculuğun, hoşgörünün, açık fikirliliğin ve farklı olma hakkına saygının gerçekleştiği bir toplumdur”²⁸. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM) kararlarında da ifade özgürlüğünün; “yalnızca zararsız veya önemsiz görülen bilgi ve düşünceleri değil, aynı zamanda devlet veya toplumun bir bölümü için şok edici veya rahatsız edici nitelikte olan bilgi ve düşünceleri de koruma altına aldığı” vurgulanmaktadır²⁹.

İfade özgürlüğünün konusu, her türlü (sosyal, siyasi, hukuki, dini vb.) düşünce açıklamasıdır. Düşüncenin sözlü veya yazılı olarak açıklanması yanında yazılı basın, radyo-televizyon, toplantı veya gösteri yürüyüşleri aracılığıyla aktarılması da özgürlüğün kapsamındadır. Dolayısıyla, serbest kamuoyunun oluşumuna imkân veren her türlü düşünce açıklaması, özgürlüğün konusunu oluşturmakta; açıklanan düşüncenin içeriği yanında, açıklama yol ve şekli de koruma altında bulunmaktadır³⁰. Böylelikle ifade özgürlüğü; bireyin düşünce ve bilgiye ulaşabilmesini, kendi düşüncelerini oluşturabilmesini, serbestçe açıklayabilmesini ve hatta düşüncelerini açıklamamayı tercih edebilmesini garanti altına almaktadır. Başka bir deyişle bu özgürlük, düşüncenin oluşmasından açıklanmasına kadar olan bütün süreci kapsamakta; bireyin kendi düşünceleri yanında başkalarından edindiği haber, bilgi ve düşünceleri aktarmasını/aktarmamasını ve açıklama/aktarma biçimlerini de korumaktadır³¹.

Şunu da belirtmek gerekir ki; ifade özgürlüğü, mutlak bir niteliğe sahip bulunmamaktadır. Nitekim bu özgürlüğün kullanımı, belirli görev ve sorumlulukları da beraberinde getirmekte; AİHS'nin 10/2. maddesinde, bu özgürlüğe belirli sebeplerle sınırlamalar getirilebileceği kabul edilmektedir. Sözü edilen sebepler, “yasayla öngörülmüş olmak”³² ve “demokratik bir toplumda gerekli olmak”³³ önkoşullarıyla; “ulusal güvenliğinin, toprak bütünlüğünün veya kamu güvenliğinin korunması”, “kamu düzeninin sağlanması ve suç işlenmesinin önlenmesi”, “sağlığın veya ahlakın korunması”, “başkalarının şöhret ve haklarının korunması”, “sır

ve tarafsızlığının sağlanması için yasayla öngörülen bazı biçim koşullarına, sınırlamalara ve yaptırımlara bağlanabilir.” Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms (European Convention on Human Rights, as amended) (ECHR).

²⁵Yukarıda yer verilen tanımda, ifade özgürlüğü bireye özgülenmiş görünse de kural olarak hem gerçek kişilerin hem de tüzel kişilerin (vatandaş-yabancı ayrımı olmadan) ifade özgürlüğünün öznesi konumunda bulunduğunu belirtmek gerekir.

²⁶Durmuş Tezcan, Mustafa Ruhan Erdem, Oğuz Sancakdar and Rifat Murat Önok, *İnsan Hakları El Kitabı* (7th edn, Seçkin 2018) 449.

²⁷Atilla Yayla, ‘İfade Hürriyeti Nedir ve Niçin Gereklidir?’ (2009) 50 *Liberal Düşünce Dergisi* 159, 159.

²⁸Handyside v The United Kingdom App no 5493/72 (ECHR, 7 December 1976) para 49.

²⁹Arslan v Türkiye App no 23462/94 (ECHR, 8 June 1999) para 44; De Haes and Gijssels v Belgium App no 19983/92 (ECHR, 24 February 1997) para 46; Handside v The United Kingdom App no 5493/72 (ECHR, 7 December 1976) para 49; Jerusalem v Austria App no 26958/95 (ECHR, 27 February 2001) para 32; Maronek v Slovakia App no 32686/96 (ECHR, 19 April 2001) para 52; Skalka v Poland App no 43425/98 (ECHR, 27 May 2003) para 32; Thoma v Luxembourg App no 38432/97 (ECHR, 29 March 2001) para 43; Thorgeirson v Iceland App no 13778/88 (ECHR, 25 June 1992) para 63.

³⁰Tezcan, Erdem, Sancakdar and Önok (n 26) 450.

³¹Tuğba Bayraktar, Ufuk Ramazan Çakmak, Cansu Büşra Ölmez, Murat Açıl, Rabia Tepekaya and Aydın Furkan Kaynak, *İnsan Hakları Hukuku* Tuğba Bayraktar and Ufuk Ramazan Çakmak (eds) (Adalet 2022) 395; Mehmet Yüksek, ‘İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesinde İfade Özgürlüğünün Sınırları’ (2016) 7(25) *Türkiye Adalet Akademisi Dergisi* 105, 108.

³²AİHM’ne göre bu önkoşul, tartışılan müdahalenin iç hukukta bir dayanağa sahip olmasını ifade etmektedir. Ayrıca Mahkeme, dayanak oluşturan düzenlemenin; erişilebilir, sonuçlarının öngörülebilir ve hukuk devletiyle uyumlu olması gerektiğini de vurgulamaktadır. Sanchez v France App no 45581/15 (ECHR, 15 May 2023) para 124; Zemmour v France App no 63539/19 (ECHR, 20 December 2022) para 44.

³³AİHM’ne göre, “demokratik bir toplumda gerekli olmak” ile kastedilen; müdahalenin “toplumsal ihtiyaç baskısını karşılamak üzere yapılmış” ve “izlenen meşru amaç ile orantılı” olmasıdır. Böylelikle “gereklilik”, “acil bir toplumsal ihtiyaç” anlamına gelmekte; bu konuda yapılacak değerlendirmede, taraf devletlerin sınırsız olmayan bir “takter marjına” sahip olduğu kabul edilmektedir. Lingens v Austria App no 9815/82 (ECHR, 8 July 1986) para 39; Silver and Others v The United Kingdom App no 7136/75 (ECHR, 25 March 1983) para 97; Sürek v Türkiye App no 26682/95 (ECHR, 8 July 1999) para 57; The Sunday Times v The United Kingdom App no 6538/74 (ECHR, 26 April 1979) para 50-51.

kabul edilen bilgilerin açıklanmasının önlenmesi”, “yargı organlarının otorite ve tarafsızlığının korunması” olarak belirlenmekte ve böylelikle sınırlamanın meşru amaçları ortaya konulmaktadır.

Bunun yanında, AİHS’nin 17. maddesinde³⁴ “hakkın kötüye kullanılması yasağı” düzenlenmekte; devletler yanında bütün grup ve kişilere hitap edilerek, Sözleşmenin temelinde yer alan demokratik değerler sisteminin güvence altına alınması hedeflenmektedir³⁵. Sözü edilen düzenleme hem yetkinin hem de Sözleşmede garanti altına alınan hak ve özgürlüklerin kötüye kullanılmasını engellemeyi amaçlamakta ve Sözleşmede yer alan hak ve özgürlüklerin yok edilmesine yönelik eylemleri, koruma alanı dışında bırakmaktadır³⁶. Nitekim AİHM, pek çok kararında Sözleşmenin 17. maddesine atıfta bulunarak, ifade özgürlüğünden bu hükme aykırı bir şekilde yararlanılamayacağını ortaya koymaktadır. “*Bu hüküm gereğince, Sözleşmenin temelinde yer alan değerleri hedef alan her türlü açıklamanın, 10. maddenin kapsamından çıkartılacağı konusunda kuşku bulunmadığını*”³⁷ belirten Mahkeme; özellikle etnik nefret, ırkçılık ve bazı tarihi gerçeklerin inkâr edilmesini içeren ifadeleri, hakkın kötüye kullanılması kapsamında değerlendirmektedir³⁸.

B. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’nin Dine Hakaret İçeren İfadelere Yaklaşımı

Grekçe “zarar vermek, incitmek” anlamına gelen “blapto” kelimesi ile “ifade, konuşma” anlamına gelen “pheme” kelimesinin birleşmesiyle oluşan³⁹ “dine hakaret (blasphemy)”; bir dine/inanışa veya inananlar tarafından kutsal sayılan unsurlara yönelik aşağılayıcı, yaralayıcı ve suçlayıcı ifadeleri belirtmektedir.

Dine hakarete yönelik ulusal düzenlemeler, belirtilen içerikteki ifadeleri yaptırıma bağlayan, inananları ve kutsal sayılan unsurları rencide ettikleri/aşağıladıkları/karaladıkları iddiasıyla bireyleri cezalandırmayı amaçlayan hükümler içermekle birlikte⁴⁰, AİHS’nde, özel olarak, dine hakaret edilmemesini veya dini duyguların korunmasını istemeye ilişkin bir hakka yer verilmediği belirtilmelidir. Bununla birlikte, AİHM kararları incelendiğinde, din ve vicdan özgürlüğünün⁴¹ geniş yorumlandığı ve dine hakarettten korunma/dini duyguların korunması hakkını da içine aldığı kabul edildiği anlaşılmaktadır. Başka bir deyişle Mahkeme; dine hakaret içeren ifadelere belirli durumlarda müdahale edilmesini, din ve vicdan özgürlüğünün korunmasının bir gereği olarak değerlendirmektedir. AİHM, AİHS’nin 9. maddesinde güvence altına alınan bu özgürlüğün, dini unsurlara yönelik suçlayıcı, aşağılayıcı veya bayağı ifadelerin yayılmasına karşı devletin harekete geçmesinin gerekçesi olabileceğini kabul etmekte⁴²; konuya ilişkin kararlarında, Sözleşmenin 10/2. maddesinde düzenlenen “başkalarının haklarının korunması” meşru amacına dayanmaktadır.

³⁴AİHS’nin 17. maddesine göre; “*Bu Sözleşmedeki hiçbir hüküm, bir devlete, topluluğa veya kişiye, Sözleşmede tanınan hak ve özgürlüklerin yok edilmesi veya bunların Sözleşmede öngörülmüş olandan daha geniş ölçüde sınırlandırılmalarını amaçlayan bir etkinliğe girişme ya da eylemde bulunma hakkı verdiği biçiminde yorumlanamaz.*”

³⁵Anne Weber, *Nefret Söylemi El Kitabı* Metin Çulhaoğlu (tr) (Avrupa Konseyi Yayınları 2009) 22.

³⁶Ulaş Karan, *İfade Özgürlüğü (Anayasa Mahkemesine Bireysel Başvuru El Kitapları Serisi-2)* (Avrupa Konseyi Ankara Program Ofisi 2018) 36.

³⁷Gündüz v Türkiye App no 35071/97 (ECHR, 4 December 2003) para 41.

³⁸Chauvy and Others v France App no 64915/01 (ECHR, 29 June 2004); Garaudy v France App no 65831/01 (ECHR, 24 June 2003); Kühnen v Germany App no 12194/86 (ECHR, 12 May 1988); Lowes v The United Kingdom App no 13214/87 (ECHR, 9 December 1988); Schimanek v Austria App no 32307/96 (ECHR, 1 February 2000); Witzsch v Germany App no 7485/03 (ECHR, 13 December 2005).

³⁹Yusuf Enes Kaya, ‘İnsan Hakları Hukuku Açısından Dine Hakaret Olgusu’ (2016) 74(2) İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi 549, 550.

⁴⁰Ayrıntılı bilgi için bkz Joelle Fiss and Jocelyn Getgen Kestenbaum, ‘Respecting Rights? Measuring the World’s Blasphemy Laws’ (2017) U.S. Commission on International Religious Freedom.

⁴¹AİHS’nin 9. maddesinde güvence altına alınan ve demokratik hukuk devletinin en önemli unsurlarından biri olarak kabul edilen din ve vicdan özgürlüğü; din/inanç değiştirme özgürlüğü ile tek başına veya topluca, kamuya açık veya özel bir biçimde ibadet, öğretim, uygulama ve ayin yapmak suretiyle dinini/inancını açıklama özgürlüğünü kapsamaktadır. Bunun yanında düzenlemeye; dinini/inancını açıklama özgürlüğünün kamu güvenliği veya düzeninin, genel sağlığın veya ahlakın, başkalarının hak ve özgürlüklerinin korunması amacıyla, demokratik bir toplumda zorunlu tedbirlerle ve yasayla sınırlanabileceği de hükme bağlanmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz Şennur Ağırbaşı, ‘Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Çerçevesinde Din ve Vicdan Özgürlüğü’ (2012) 101) Türkiye Barolar Birliği Dergisi 83, 83-102.

⁴²Jim Murdoch, *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Kapsamında Düşünce, Vicdan ve Din Özgürlüğü Hakkının Korunması* Serkan Cengiz (tr) (Avrupa Konseyi İnsan Hakları El Kitapları 2012) 72.

Nitekim AİHM, “Otto Preminger Enstitüsü/Avusturya Davası”nda⁴³ verdiği ve konuya ilişkin içtihadın metodolojisini oluşturan kararında⁴⁴ öncelikle, *“inanç sahiplerinin; inançlarının başkaları tarafından eleştirilmesini, reddedilmesini ve hatta inançlarına yönelik muhalif propaganda yapılmasını hoşgörüyle karşılamak zorunda olduğunu”* vurgulamıştır⁴⁵. Bunun yanında Mahkeme, *“inanç sahiplerini sebepsiz yere rahatsız eden, inciten, ucuz/haksız bir saldırı niteliğinde olan ve herhangi bir toplumsal tartışmaya katkısı olmayan ifadelerden kaçınılması gerektiğini”* de ortaya koymuştur⁴⁶. Kararda, *“dinen kutsal sayılan unsurların kışkırtıcı bir üslupla temsil edildiği ve böylelikle hoşgörü ruhunun kötü niyetli bir biçimde ihlal edildiği”* belirtilmiştir⁴⁷. Bu ifade türleri karşısında, *“devletin inanç sahiplerini koruma yükümlülüğünün bulunduğu”* ve müdahalenin meşru bir amaç (başkalarının haklarının korunması) taşıdığı kabul edilmiştir⁴⁸. Sonuç olarak; meselenin, din ve vicdan özgürlüğü ile ifade özgürlüğünün çatışmasına ilişkin olduğunun altı çizilmiş⁴⁹ ve dini duygulara saygı duyulması, din ve vicdan özgürlüğünün bir parçası olarak değerlendirilmiştir.

“Wingrove/Birleşik Krallık Davası” kararı⁵⁰; dini duyguların korunması hakkının, din ve vicdan özgürlüğü kapsamında yer aldığının kabul edildiği bir başka örnektir. Dava; başvuru Wingrove’un yazıp yönettiği “Visions of Ecstasy” adını taşıyan ve Hz. İsa’nın ana figür olarak kullanıldığı cinsel içerikli filme, İngiliz Film Tasnif Kurulu tarafından dine hakaret edici nitelikte olduğu gerekçesiyle dağıtım izni verilmemesi üzerine açılmıştır. AİHM öncelikle, ifade özgürlüğünün belirli görev ve sorumlulukları beraberinde getirdiğini hatırlatmış; bunlar arasında, *“inanç sahiplerini sebepsiz yere rahatsız eden ve inciten ifadelerden kaçınılmasının”* da yer alabileceğinin altını çizmiştir⁵¹. Müdahalenin amacının; konunun kullanılan aşağılayıcı/hakaret edici/küfürü ton ve üslup sebebiyle Hristiyanları, Hristiyanlara/Hristiyan ahlakına sempati duyanları ve onu destekleyenleri öfkeli edilecek şekilde ele alınmasını engellemek olduğu belirtilmiştir⁵². Mahkeme; sözü

⁴³Başvuruya konu olan ifadeler, Otto Preminger Enstitüsü’nün gösterime girmesini planladığı “Cennette” isimli filmde yer almaktadır. Avusturya Bölge Mahkemesi; “Tanrı’nın hem görsel hem sözlü olarak bunak, iktidarsız bir aptal, İsa’nın zekâ özürlü kimse ve Meryem’in hafif meşrep bir hanım... olarak sunulduğu” film ile sanatsal ifade özgürlüğünün aşıldığını belirterek, söz konusu filme el konulmasına karar vermiştir. Otto Preminger-Institute v Austria App no 13470/87 (ECHR, 20 September 1994) para 16.

⁴⁴Hüseyin Göktepe ‘Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararları İçişinde Nefret Söylemi ve Dine Hakaret’ (2016) 25(7) Türkiye Adalet Akademisi Dergisi 169, 186.

⁴⁵Otto Preminger-Institute v Austria para 47. Ayrıca bkz Paturel v France App no 54968/00 (ECHR, 22 December 2005); Aydın Tatlav v Türkiye App no 50692/99 (ECHR, 2 May 2006).

⁴⁶Otto Preminger-Institute v Austria para 49. Mahkeme, aynı argümanı “Klein/Slovakya Davası”nda da kullanmıştır. Başvurucu; Slovakya Başpiskoposu’nun, bir filmin yasaklanması ve filmin afişlerinin sokaklardan kaldırılması talebini konu edinen bir makale yazmıştır. Başvurucu makalesinde, *“dürüst Hristiyanların, başlarında bir canavar gibi duran Kilise’den neden kurtulamadıklarını anlayamadığını”* belirtmiş ve Başpiskoposun, eski komünist rejimle iş birliği yaptığını ima etmiştir. Makale sebebiyle başvuru hakkında dava açılmış; hem yerel mahkeme hem de Temyiz Mahkemesi, başvurunun Roma Katolik Kilisesi’nin temsilcisi olan Slovakya Başpiskoposluğu’nu ve mensuplarını aşağıladığına hükmetmiştir. Buna karşılık AİHM; din ve vicdan özgürlüğüne haksız bir saldırıda bulunulmadığına, yalnızca Başpiskoposun hedef alındığına, makalenin toplumsal bir tartışmaya katkı sağladığına ve bütün bu sebeplerle ifade özgürlüğünün ihlal edildiğine karar vermiştir. Case of Klein v Slovakia App no 72208/01 (ECHR, 31 October 2006) para 50. “Giniewski/Fransa Davası” da Mahkemenin verdiği karar ve ortaya koyduğu argümanlar bakımından benzerlik göstermektedir. Başvuruya konu olan ifadeler; Le quotidien de Paris gazetesinin 4 Ocak 1994 tarihli sayısında, “Gerçeğin ihtişamı” adlı Papalık genelgesiyle ilgili olarak, başvuru Giniewski tarafından kaleme alınan “Hatanın Belirsizliği” başlıklı bir makalede yer almıştır. Makalede, *“Katolik Kilisesi kendisini ilahi gerçeğin tek koruyucusu olarak ortaya koyar... Yeni Ahit’in üstünlüğünü güçlü bir şekilde ilan eder... Pek çok Hristiyan, kutsal kitaplardaki Yahudi karşıtlığının ve Eski Ahit’in Yeni Ahit ile tamamlanması doktrininin anti-Semitizme yol açtığını ve Auschwitz fikrinin ve uygulamasının tohumlarının atılmasına zemin hazırladığını kabul etmiştir...”* ifadeleri yer almıştır. Açılan dava sonucunda Ceza Mahkemesi, bir grup insanı Hristiyan olmaları sebebiyle alenen aşağılama suçunun sabit olduğuna karar vermiş; yayın yönetmeni ve başvuru için paraya cezasına çarptırılmıştır. AİHM ise kararında; söz konusu makalenin, demokratik bir toplumda kuşkusuz bir kamu yararı sorunu olan Avrupa’daki Yahudilerin yok edilmesinin ardındaki olası nedenlerin tartışılmasına katkıda bulunduğunu ve haksız bir saldırı niteliği taşımadığını gerekçe göstererek ihlal kararı vermiştir. Giniewski v France App no 64016/00 (ECHR, 31 January 2006) para 24.

⁴⁷Ibid para 47.

⁴⁸Ibid para 56-57.

⁴⁹Doktrinde, sözü edilen iki özgürlüğün -birbirine çok bağlı olmakla birlikte- aslında çatışmadığı; böylelikle bunların dengelenmesine ihtiyaç olmadığı da savunulmaktadır. Bkz Jeroen Temperman, ‘Blasphemy, Defamation of Religions and Human Rights Law’ (2008) 26(4) Netherlands Quarterly of Human Rights 517, 517-545; Reid Mortensen, ‘Blasphemy in a Secular State: A Pardonable Sin?’ (1994) 17(2) UNSW Law Journal 409, 409-431.

⁵⁰Case of Wingrove v The United Kingdom App no 17419/90 (ECHR, 25 November 1996).

⁵¹Ibid para 52.

⁵²Ibid para 48.

edilen amacın, kesin bir biçimde, “başkalarının haklarının korunması”na karşılık geldiğini ve 9. maddenin din özgürlüğüne sağladığı koruma ile de tamamen uyumlu olduğunu tespit etmiştir⁵³.

Konu kapsamında, AİHM’nin “İ.A./Türkiye Davası”nda verdiği karara da değinilmelidir. Dava; Abdullah Rıza Ergüven’in “Yasak Tümceler” isimli romanında yer alan, İslam dini ve İslam dininin Peygamberi ile ilgili bazı ifadeler sebebiyle⁵⁴, yayınevi sahibinin para cezasına çarptırılması üzerine açılmıştır. AİHM, kararında öncelikle, “inanç sahiplerinin; inançlarının başkaları tarafından eleştirilmesini, reddedilmesini ve hatta inançlarına yönelik muhalif propaganda yapılmasını hoşgörüyü karşılamak zorunda olduğunu” tekrar etmiştir⁵⁵. Bunun yanında Mahkeme, “konuşmacının haksız yere saldırgan ifadelerden kaçınma sorumluluğu altında bulunduğunu ve dini değerleri hedef alan aşağılayıcı ifadelerin yaptırıma tabi tutulması gerektiğini” de kabul etmiş⁵⁶; bir bakıma eleştiri sınırları içinde kalan ifadeler ile dine hakaret niteliğindeki ifadelerin ayırt edilmesi gerektiğini ortaya koymuştur. Bu çerçevede, “müdahaleye konu olan yayının kışkırtıcı fikirler içerdiği, İslam dininin Peygamberinin kişiliğine yönelik ‘haksız bir saldırı’ niteliği taşıdığı ve bu sebeple Müslümanların da kendilerini haksız ve ağır saldırıların hedefinde hissedebilecekleri” tespit edilmiştir⁵⁷. Sonuç olarak Mahkeme; “söz konusu müdahale ile Müslümanlar tarafından kutsal sayılan unsurlara yapılan saldırıların önlenmesinin amaçlandığının” altını çizerek⁵⁸, Sözleşmenin 10. maddesinin ihlal edilmediğine karar vermiştir.

Değinişmesi gereken bir diğer örnek, “E.S./Avusturya Davası” kararıdır. Başvuruya konu oluşturan ifadeler, Müslümanlara ve özellikle İslam dininin Peygamberine yöneliktir⁵⁹. “İlgili devletin huzur ve barış içinde inanma veya inanmama özgürlüğünü temin etme sorumluluğu altında olduğunu” belirten Mahkeme; “bu tarz söylemlerin dini tahammülsüzlüğü teşvik edici bir hal alması durumunda, devletin din, inanç ve vicdan özgürlüğünün tehlike altına girdiğini düşünebileceğini” kabul etmiştir⁶⁰. Kararda; “dini inançlara ilişkin konuların, o dine mensup kişilerin duygularını incitebilecek tarzda ve kışkırtıcı bir üslupla sunulmasının, demokratik toplumun temellerinden birini oluşturan hoşgörü ruhuna çirkin bir saldırı anlamına gelebileceği” belirtilmiştir⁶¹. Başvuruya konu olan ifadelerin; “toplumsal bir tartışmaya katkı sunabilecek bir nitelik arz etmediği, maddi temele dayanmayan bir genelleme yapıldığı ve müdahalenin izlenen meşru amaçla orantılı olduğu” sonucuna ulaşılmıştır⁶².

⁵³Ibid.

⁵⁴Romanda, “Kuran’da yer alan korku, eşitsizlik, çelişki üçgenini görmüyor musunuz; bana yer solucanını hatırlatıyor. Tanrı dedi ki bütün sözler Tanrı elçisinin kendi sözleridir. Hatta bu sözlerin bir bölümü Ayşe’nin koynunda coşkuların dürtüsüyle ortaya konup düzenlenmiştir... Tanrı’nın elçisi yemekten sonra ve namazdan önce cinsel ilişki ile iftar edermiş. Muhammed ölü bir insan ya da canlı bir hayvanla cinsel ilişkide bulunmayı yasaklamaz...” gibi ifadeler yer almaktadır. İ.A. v Türkiye App no 42571/98 (ECHR, 13 September 2005) para 13.

⁵⁵Ibid para 28.

⁵⁶Ibid para 29.

⁵⁷Ibid.

⁵⁸Ibid para 30.

⁵⁹Avusturya Ceza Mahkemesi’nin suç teşkil ettiği sonucuna vardığı ifadelerden bazıları şunlardır: “Bugün karşı karşıya olduğumuz en büyük sorunlardan biri Muhammed’in ideal bir adam, mükemmel bir insan ve mükemmel bir Müslüman olarak görülmesidir... Fakat bizim sosyal standartlarımız ve yasalarımız içinde bunun gerçekleşmesi mümkün değildir. Çünkü o bir savaş beyiydi, pek çok kadına sahipti ve bunu çocuklarla yapmayı da seviyordu. Ve bizim standartlarımıza göre o mükemmel bir insan değildi. Bu sebeple, bugün Müslümanların demokrasiyle ve değerler sistemimizle çatışması gibi büyük bir problemimiz var... Bunu ilk kez söyleyen ben değilim, bu bir sır değil. Lütfen düşünün, 56 yaşında bir adam ve 6 yaşında bir kız çocuğu... Buna ne ad verebilirsiniz? Bu pedofili değilse nedir? ...” E.S. v Austria App no 38450/12 (ECHR, 25 October 2018) para 13.

⁶⁰Ibid para 43.

⁶¹Ibid para 53.

⁶²Ibid para 57.

C. Din Temelli Nefret Söylemi ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi İçtihadı

İfade özgürlüğü her türlü düşünce açıklamasını konu edinmekle birlikte, bu özgürlüğün amacı, alışlagelmiş ve ortalama ifadelerin sürekli olarak tekrar edilmesini sağlamak değildir⁶³. Aksine, bu özgürlüğün varlık sebebi, aykırı ve alışılmamış düşüncelerin serbestçe açıklanabilmesini güvence altına almaktır⁶⁴. Zira farklı düşüncelerin serbestçe açıklanmasıyla, bireysel/toplumsal gelişim/dönüşüm sağlanabilecek ve hoşgörü temelinde şekillenmiş bir bütünsel yapı ortaya çıkacaktır. Bununla birlikte, çeşitli uluslararası belgelerde, belirli türden ifadelerin yasaklanmasına veya engellenmesine yönelik düzenlemelerin yer aldığı dikkat çekmektedir⁶⁵. AİHM kararları incelendiğinde de belirli içerikteki ifadelerin bu özgürlüğün kapsamının dışında tutulduğu veya bunlara müdahale edilmesinin kabul edildiği görülmektedir. Bunlardan biri de “nefret söylemi” olarak nitelendirilenlerdir.

Nefret söylemi; Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi’nin 30.10.1997 tarihli ve 97(20) sayılı Tavsiye Kararı’nda, *“ırkçı nefreti, yabancı düşmanlığını, antisemitizmi veya azınlıklara, göçmenlere ve göçmen kökenli insanlara yönelik saldırgan milliyetçilik ve etnik merkezcilik, ayrımcılık ve düşmanlıkla ifade edilen hoşgörüsüzlük de dahil olmak üzere, hoşgörüsüzlüğe dayalı diğer nefret biçimlerini yayan, tahrik eden, teşvik eden veya haklı gösteren tüm ifade biçimleri”* olarak tanımlanmaktadır⁶⁶.

Böylelikle nefret söyleminin; ırk, dini inanç ve cinsel yönelim farklılıkları, engellilik vb. sebeplerle, bir grup insanı ötekileştirmek, aşağılamak, korkutmak, onlara yönelik önyargı oluşturmak ve belki de şiddeti tahrik etmek amacıyla gerçekleştirilen düşünce açıklamalarını belirttiği anlaşılmaktadır⁶⁷. Nefret söylemi; toplumun ortak özellik(ler) taşıyan bir kesimini hedef almakta ve nefret suçları ile sonuçlanan tahammülsüzlük ve hoşgörüsüzlük sürecini başlatmaktadır⁶⁸. Başka bir deyişle nefret söylemi; demokratik toplumun kazanımlarını yıkmayı amaçlayan bir görünüm arz etmekte ve provoke edici yönüyle, toplumsal barışı ortadan kaldırma konusunda güçlü bir potansiyele de sahip bulunmaktadır.

Bu çerçevede AİHM, *“hoşgörü ve tüm insanların eşit haysiyetine saygının, demokratik bir toplumun temelini oluşturduğunu; dini hoşgörüsüzlük de dahil olmak üzere, hoşgörüsüzlüğe dayalı nefreti yayan, teşvik eden veya yücelten tüm ifade türlerine yaptırımlar getirmenin ve hatta bunları engellemenin zorunlu olduğunu”* kabul etmektedir⁶⁹. Mahkeme konuya ilişkin kararlarını, Sözleşmenin 10/2. ve 17. maddelerinde yer alan düzenlemelere dayandırmaktadır. Nefret söylemi; Sözleşmenin 10/2. maddesinde kendisine özel

⁶³Yayla (n 27) 167.

⁶⁴Amerika Birleşik Devletleri Yüksek Mahkemesi’nin “Terminiello/Chicago Davası” kararında kullandığı şu ifadeler de oldukça dikkat çekicidir: *“Düşünce açıklaması bir huzursuzluk, kurulu düzenin koşullarından hoşnutsuzluk yarattığı, hatta kişileri kızgınlığa sürüklediği zaman amacına en iyi biçimde hizmet etmiş olur...”* Terminiello v Chicago US Supreme Court 337 US 1 [1949] para 7.

⁶⁵Örneğin, Birleşmiş Milletler Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi’nin 20. maddesinde; her türlü savaş propagandasının ve ayrımcılığa, kin ve nefrete veya şiddete tahrik eden herhangi bir ulusal, ırksal veya dini düşmanlığın savunulmasının hukuk kurallarıyla yasaklanması gerektiği düzenlenmektedir. Bunun yanında, Her Türlü Irk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Sözleşme’nin 4. maddesinde; bir ırkın, rengin veya etnik kökenin üstünlüğünü savunan ayrımcılık faaliyetlerinin ortadan kaldırılması konusunda devletlerin yükümlüklerinin olduğu belirtilmektedir. International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination (adopted 7 March 1966, entered into force 4 January 1969) 660 UNTS 195. Konuya ilişkin diğer düzenlemeler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz Weber (n 35) 7-18.

⁶⁶Council of Europe Committee of Ministers, Recommendation No R (97) 20, of the Committee of Ministers to Member States on “Hate Speech” (scope).

⁶⁷Timur Demirbaş, ‘Nefret Söylemi ve Nefret Suçları’ (2017) 19(3) Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi 2693, 2693; Göktepe (n 44) 177; Cengiz Gül and Seher Çakan, ‘AİHM Kararları Işığında Nefret, Şiddet ve Müstehcen İçerikli Söylemler Bakımından İfade Özgürlüğünün Sınırlandırılması’ (2018) 13(1) Erciyes Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi 365, 375; Elif Küzeci, ‘AİHS’nin 10. Maddesi Işığında Nefret İçerikli ve İrkçi Nitelikli Düşünce Açıklamaları’ (2007) 71 Türkiye Barolar Birliği Dergisi 174, 178; Patrick Riordan, ‘Freedom of Expression, No Matter What?’ (2016) 105(418) An Irish Quarterly Review 159, 164; Sarah Sorial, ‘Hate Speech and Distorted Communication: Rethinking the Limits of Incitement’ (2015) 34(3) Law and Philosophy 299, 299.

⁶⁸Cristiana Cianitto, ‘Freedom of Expression and Freedom of Religion: Drawing the Lines Between Hate Speech, Blasphemy and Free Speech’ (2018) Religion, Law and Security in Africa M. Christian Green, T. Jeremy Gunn and Mark Hill (eds) 81, 87; Elif Çelik, ‘Nefret Söylemi İfade Özgürlüğünün Neresinde?’ (213) 4(2) İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi 205, 211; Demirbaş (n 67) 2695.

⁶⁹Erbakan v Türkiye App no 59405/00 (ECHR, 6 July 2006) para 56; Gündüz v Türkiye App no 35071/97 (ECHR, 4 December 2003) para 40; Terentyev v Russia App no 10692/09 (ECHR, 28 August 2018) para 65.

olarak yer verilmemiş olmakla birlikte, “kamu düzeninin sağlanması”, “suç işlenmesinin önlenmesi”, “başkalarının haklarının korunması” gibi amaçlar çerçevesinde, bu kapsamda değerlendirilebilmektedir⁷⁰. Bunun yanında Mahkeme; 17. madde gereğince, Sözleşmenin 10. maddesine dayanılarak koruma talep edilemeyeceğine de hükmedebilmektedir⁷¹.

Yukarıda da belirtildiği gibi AİHM; etnik nefret, ırkçılık ve bazı tarihi gerçeklerin inkâr edilmesi yanında dini nefreti de 17. madde (hakın kötüye kullanılması) kapsamında ele almaktadır. Verilebilecek örneklerden biri, “Pavel Ivanov/Rusya Davası” kararıdır⁷². Bir gazetenin sahibi ve editörü olan başvuru, Yahudileri Rusya'daki kötülüğün kaynağı olarak gösteren ve sosyal hayattan dışlanmaları çağrısında bulunan bir dizi makale yazmış ve yayımlamış; ulusal yargı organları tarafından, kitle iletişim araçlarını kullanarak halkı etnik, ırksal ve dini nefrete teşvik etmekten suçlu bulunmuştur. AİHM de başvurunun ifadelerini, Sözleşmenin temelinde yer alan değerlere -özellikle hoşgörü, toplumsal barış ve ayrımcılık yasağına- aykırı bulmuş; ifade özgürlüğünün gerçek amacından saptırılmaya çalışıldığı sonucuna varmış ve 17. maddeye dayanarak kabul edilemezlik kararı vermiştir⁷³.

“Norwood/Birleşik Krallık Davası” kararında ise Sözleşmenin 17. maddesi, ilk kez islamofobik söylemlerle ilgili olarak ele alınmıştır⁷⁴. Mahkeme, “*bir dini grubun vahim bir terör eylemiyle bağlantılı olarak gösterilmesinin, Sözleşme ile güvence altına alınan temel değerlerle bağdaşmadığını*” belirtmiş; “*başvurucunun eyleminin Sözleşmenin 17. maddesinin kapsamına girdiğine ve bu sebeple 10. maddeye dayanarak koruma talep edilemeyeceğine*” karar vermiştir⁷⁵.

Bir diğer örnek, “Belkacem/Belçika Davası” kararıdır. Başvuru; Youtube platformunda, dinleyicileri gayrimüslimlere hükmetmeye, onlara ders vermeye ve onlarla savaşmaya çağırdığı bir dizi video yayımlamıştır⁷⁶. AİHM, başvurunun görüşlerinin nefret dolu içeriği konusunda şüphe duymamış; sözü edilen kayıtlar aracılığıyla, gayrimüslimlere karşı ayrımcılığı ve şiddeti teşvik ettiği sonucuna varmıştır. Böylesine kapsamlı ve şiddetli bir saldırının, Sözleşmenin temelinde yer alan değerler olan hoşgörü, toplumsal barış ve ayrımcılık yasağı ile çeliştiği; böylelikle başvurunun, 10. maddede güvence altına alınan özgürlüğü Sözleşmenin ruhuna açıkça aykırı amaçlar için kullanarak amacından saptırmaya çalıştığı kanaatine ulaşılmıştır⁷⁷. Sonuç olarak Mahkeme, Sözleşmenin 17. maddesi uyarınca, başvurunun kabul edilemez olduğuna karar vermiştir.

⁷⁰Gül and Çakan (n 67) 378. Balsytė-Lideikienė v Lithuania App no 72596/01 (ECHR, 4 November 2008); Vejdeland and Others v Sweden App no 1813/07 (ECHR, 9 February 2012).

⁷¹Chauvy and Others v France App no 64915/01 (ECHR, 29 June 2004); Garaudy v France App no 65831/01 (ECHR, 24 June 2003); Kühnen v Germany App no 12194/86 (ECHR, 12 May 1988); Lowes v The United Kingdom App no 13214/87 (ECHR, 9 December 1988); Schimanek v Austria App no 32307/96 (ECHR, 1 February 2000); Witzsch v Germany App no 7485/03 (ECHR, 13 December 2005).

⁷²Pavel Ivanov v Russia App no 35222/04 (ECHR, 20 February 2007).

⁷³Ibid para 1. Ayrıca bkz Kasymakhunov and Saybatalov v Russia App no 26261/05 (ECHR, 14 March 2013); M'Bala M'Bala v France App no 25239/13 (ECHR, 20 October 2015); Zemmour v France App no 63539/19 (ECHR, 20 December 2022).

⁷⁴Başvuru, ikiz Kuleleri alevler içinde gösteren ve “İslam, Britanya'dan dışarı! Britanya Halkını koruyun!” yazısını içeren posterini penceresine asmış; bu eylemi sebebiyle, bir dini gruba karşı düşmanlık sergilemekle suçlanmış ve mahkûm edilmiştir. Norwood v The United Kingdom App no 23131/03 (ECHR, 16 November 2004).

⁷⁵Ibid para 2.

⁷⁶Sözü edilen kayıtlarda kullanılan ifadelerden bazıları şunlardır: “Hayvanlardan bile daha kirlisiniz. En azından onlar içki içip sonra da kusuyorlar.” “Allah'tan... bu inançsızlara bir ders vermek için mücahitleri mümkün olduğunca çabuk Brüksel kapılarına getirmesini diliyorum; çünkü gerçekten bir ders almaya ihtiyaçları var.” “Ümmet, sevgili insanlar, artık yeter (arka planda silah sesleri duyuluyor) ‘Masaya oturalım, barış, falan, filan’..diyaloğu geçmişte kaldı. Bu geçmişte kaldı. Bugün cihat hakkında konuşmamız gerekiyor... Bugün şeriat hakkında konuşmamız gerekiyor...” “Bu inanmayanlarla savaşmalıyız...” Belkacem v Belgium App no 34367/14 (ECHR, 27 June 2017) para 4.

⁷⁷Ibid para 33.

Sonuç

Büyükelçilikler önünde gerçekleştirilen ve dini değerleri hedef alan protesto eylemleri, diplomasi ilişkilerinin yürütülmesi bakımından doğurabileceği sonuçlar ve diplomasi temsilcileri/görevlileri üzerinde yaratabileceği etkiler göz önünde bulundurularak analiz edilmelidir. Bu çerçevede, 1961 Sözleşmesi'nin bina ve kişi dokunulmazlıklarına ilişkin olan ve yapılageliş değeri de taşıyan düzenlemeleri önem arz etmektedir.

Nitekim 1961 Sözleşmesi'nin 29. maddesinde; kabul eden devletin, *“diplomasi temsilcisine gereken saygıyı göstermek ve şahsına, özgürlüğüne ve onuruna yönelik herhangi bir saldırıyı önlemek için uygun tüm önlemleri almak”* yükümlülüğü altında bulunduğu hükme bağlanmaktadır. Bu noktadan hareketle belirtilmelidir ki; din, inanç sahiplerinin yüksek düzeyde hassasiyetlerinin bulunduğu ve köklü bir aidiyet duygusunun hâkim olduğu özel bir alandır. Bu sebeple, dine ve dini değerlere yönelik aşağılayıcı/yaralayıcı/düşmanca eylem veya söylemler; inanç sahipleri tarafından, doğrudan kendilerine yönelik bir saygısızlık ve ağır bir saldırı olarak algılanma konusunda güçlü bir potansiyele sahiptir. Dolayısıyla, Büyükelçilikler önünde Kur'an'ın nüshalarının yırtıldığı, çiğnendiği ve yakıldığı, İslam dinine ve Müslümanlara yönelik aşağılayıcı ifadelerin de kullanıldığı eylemlerin, diplomasi temsilcileri ve görevlileri tarafından kendi şahıslarına ve onurlarına yönelik bir saldırı ve saygısızlık olarak görülmesi olağandır. Bu durumda, kabul eden devletin 1961 Sözleşmesi'nden ve yapılageliş kurallarından kaynaklanan yükümlülükleri; bu eylemleri engellemek için gereken her türlü tedbiri almak, engelleyememesi halinde ilgilileri yargılamak ve suçlu bulunanları cezalandırmaktır. Sözü edilen eylemler bakımından, kabul eden devletlerin bu yükümlülükleri yerine getirmediikleri ve diplomasi temsilcilerine yönelik olması gereken özel koruma rejiminin, adeta eylemleri gerçekleştirenler için tesis edildiği anlaşılmaktadır. Bütün bu sebeplerle, uygulanan uluslararası hukuk kuralları gereğince, gönderen devletler tarafından kabul eden devletlerin uluslararası sorumlulukları ileri sürülmeli ve böylelikle uğranılan manevi zararın giderilmesi talep edilmelidir. Bunun yanında, karşı önlemlere başvurularak, kabul eden devletlerin uluslararası hukuka uymaya zorlanması da bir diğer seçenek olarak değerlendirilebilir.

Değinilmesi gereken bir diğer düzenleme, 1961 Sözleşmesi'nin 22/2. maddesinde yer almaktadır. Buna göre kabul eden devlet; kendisine yüklenen *“özel görev”* gereğince, *“temsilciliğin huzurunun herhangi bir şekilde bozulmasının veya itibarının kırılmasının önlenmesi”* amacıyla gerekli her türlü tedbiri alma yükümlülüğü altında bulunmaktadır⁷⁸. Kutsal kitapların kullanıldığı eylemlerin, temsilciliklerin huzurunun bozulmasına ve/veya itibarının kırılmasına sebep olabilecek özellikler taşıdığı belirtilebilir. Nitekim eylemler, inanç sahiplerine yönelik bir saygısızlık olması yanında, bir toplumun bütününe yapılan ağır bir saldırı olarak da nitelendirilebilir. Dolayısıyla kabul eden devletler tarafından, eylemlerin engellenmesi için gereken her türlü tedbirin alınması, engellenemediği durumlarda ilgilileri yargılama ve suçlu bulunanları cezalandırma konusunda adımlar atılması gerekmektedir. Uygulanan uluslararası hukuk kurallarının öngördüğü bu adımların atılmamış olması; yine, ilgili kabul eden devletlerin uluslararası sorumluluğunun ileri sürülmesi ve/veya karşı önlemler yoluyla, uluslararası hukuka uymaya zorlanması seçeneklerini beraberinde getirmektedir.

Bina dokunulmazlığı ile kişi dokunulmazlığının ihlali sonucunu doğuran eylemlerin *“ifade özgürlüğü”* kapsamında değerlendirilmesi, konuya farklı bir boyut kazandırmaktadır. Öncelikle belirtilmelidir ki;

⁷⁸Sözleşmede belirlenen bu yükümlülükler, uluslararası içtihat tarafından da teyit edilmektedir. Örneğin, Uluslararası Adalet Divanı “Tahran'daki Rehiner Davası”na ilişkin kararında (para 8), *“İran'ın, bir kabul eden devlet olarak, Amerikan Elçiliği'nin ... korunmasını sağlamak üzere uygun tedbirleri almaya ilişkin çok kesin yükümlülükler altında bulunduğunu”* bildirirken, *“bu yükümlülüklerin, yalnızca 1961 Sözleşmesi'nden değil, aynı zamanda yapılageliş hukukundan da kaynaklandığının”* altını çizmektedir. “Kongo/Uganda Davası” kararında da Divan, *“1961 Sözleşmesi'nin, bir temsilciliğin dokunulmazlığının yalnızca kabul eden devletin kendisi tarafından bozulmasını yasaklamakla kalmayıp, kabul eden devlete önleme yükümlülüğü de yüklediğini”* vurgulamaktadır. Case Concerning Armed Activities on the Territory of the Congo (Democratic Republic of the Congo v Uganda) (Judgment) ICJ Reports [2005] para 342.

AIHS'nin Giriş kısmında, “temel hak ve özgürlüklerin korunmasının, demokratik bir siyasi rejimin ve insan haklarına ortaklaşa saygı esasına dayanan bir sistemin varlığını gerektirdiği” kabul edilmektedir. Bunun yanında, işaret edilen rejim ve sisteme ulaşılabilmesi için de temel hak ve özgürlüklerin korunması bir zorunluluktur. Bu örüntüde, ifade özgürlüğü oldukça özel bir konumda bulunmaktadır. Nitekim bu özgürlük, bireysel gelişim ve dönüşümün sağlanması ile toplumsal ve toplumlararası yaşama barış ve hoşgörünün hâkim olmasında önemli bir işleve sahiptir. Bununla birlikte, ifade özgürlüğünün mutlak olmadığı, birtakım sebeplerle sınırlandırılabilirliği ve “düşünce, vicdan ve din özgürlüğünün”, “ayrımcılık yasağının” ve “hoşgörü ruhunun” ihlal edilmesine gerekçe oluşturamayacağı kabul edilmektedir.

AIHS'nde yer alan düzenlemeler/temel ilkeler ve AIHM kararları ışığında; çalışmaya konu oluşturan eylemlerde, “hoşgörü”, “toplumsal barış” ve “ayrımcılık yasağı” gibi temel değerlerin ihlal edildiğini, dini nefretin kışkırtıldığını ve kabul eden devletlerin tutumunun, ifade özgürlüğünün kapsamına ilişkin yanlış bir yorumlamaya dayandığını belirtmek mümkündür. Nitekim Kur'an'ın nüshalarının yırtıldığı, ayaklar altına alındığı, yakıldığı, Müslümanlara yönelik olarak (hem bu yolla hem de doğrudan) aşağılayıcı/ayrıştırıcı/düşmanca ifadelerin kullanıldığı bu eylemler; Müslümanların sayısal olarak nüfusun geri kalanına göre az olduğu ülkelerde gerçekleştirilmekte ve toplumun belirli bir kesiminin dini inançları sebebiyle hedef alındığı, onlara toplumun diğer kesimiyle eşit koşullarda yaşamayı hak etmedikleri mesajını verme amacı güdüldüğü anlaşılmaktadır.

Tüm bu veriler ışığında; konunun AIHM'ne taşınması halinde, eylemlerin AIHS'nin 17. maddesi kapsamına girdiğine ve 10. maddeye dayanılarak koruma talep edilmesinin mümkün olmadığına hükmedileceği öngörülebilir. Eylemlerin 17. madde kapsamında değerlendirilmemesi ihtimalinde ise dine hakarete ilişkin uygulama tekrarlanacak; açıklanan düşüncenin ucuz/haksız bir saldırının ötesine geçmemesi ve eylemcilerin herhangi bir toplumsal tartışmaya katkı yapmak konusunda çaba veya niyetlerinin bulunduğunu ortaya koyacak bir veriye rastlanmaması dikkate alınacaktır. Böylelikle Mahkeme tarafından; bu ifade türleri karşısında devletin inanç sahiplerini koruma yükümlülüğünün bulunduğu, müdahalenin meşru bir amaca yönelik olduğu (başkalarının haklarının korunması) ve 10. maddenin ihlal edilmediği sonucuna ulaşılabilecektir.

Hakem Değerlendirmesi	Dış bağımsız.
Çıkar Çatışması	Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.
Finansal Destek	Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer Review	Externally peer-reviewed.
Conflict of Interest	The author has no conflict of interest to declare.
Grant Support	The author declared that this study has received no financial support.

Yazar Bilgileri	Selcen Erdal (Doç. Dr)
Author Details	¹ Selçuk Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, Milletlerarası Hukuk Anabilim Dalı, Konya, Türkiye
	 0000-0002-1294-3247 selcenkocaman@hotmail.com

Bibliyografya | Bibliography

Kitaplar ve Makaleler

Ağırbaşı Ş, ‘Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Çerçevesinde Din ve Vicdan Özgürlüğü’ (2012) (101) Türkiye Barolar Birliği Dergisi 83-102.
Bayraktar T, Çakmak UR, Ölmez CB, Açıl M, Tepekaya R and Kaynak AF *İnsan Hakları Hukuku* Tuğba Bayraktar ve Ufuk Ramazan Çakmak (eds) (Adalet 2022).

- Bergmar NM, 'Demanding Accountability Where Accountability Is Due: A Functional Necessity Approach to Diplomatic Immunity Under the Vienna Convention' (2014) 47(2) Vanderbilt Journal of Transnational Law 501-530.
- Berridge GR and James A, *A Dictionary of Diplomacy* (2nd edn, Palgrave Macmillan 2003).
- Cianitto C, 'Freedom of Expression and Freedom of Religion: Drawing the Lines Between Hate Speech, Blasphemy and Free Speech' *Religion, Law and Security in Africa* M. Christian Green, T. Jeremy Gunn and Mark Hill (eds) (2018) 81-96.
- Colletta AJ, 'Abridgments of Free Speech Which Discriminate on the Basis of Viewpoint: Finzer v. Barry' (1986) 61(1) St. John's Law Review 127-142.
- Çamyamaç A, 'Uluslararası Hukukta Elçilik Binalarına Dair Bazı Teknik Konular Üzerine Bir İnceleme' (2018) 13(145) Terazi Hukuk Dergisi 73-92.
- Çamyamaç A and İnci ZÖ, *Uluslararası Hukuk ve Ceza Hukuku Yönleriyle Diplomatik Bir Bağışıklık Olarak Ceza Yargısından Muafiyet* (Seçkin 2020).
- Çelik E, 'Nefret Söylemi İfade Özgürlüğünün Neresinde?' (2013) 4(2) İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi 205-240.
- Dağıstanlı Ata E, *Uluslararası Hukukta Diplomatik Dokunulmazlık ve Ayrıcalıklar* (Yetkin 2022).
- Deak F, 'Immunity of a Foreign Mission's Premises from Local Jurisdiction' (1929) 23(3) The American Journal of International Law 582-594.
- Demirbaş T, 'Nefret Söylemi ve Nefret Suçları' (2017) 19(3) Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi 2693-2701.
- Denza E, *Diplomatic Law: Commentary on the Vienna Convention on Diplomatic Relations*, (4th edn, Oxford University Press 2016).
- Eren E, 'Geleneksel Diplomasiden Modern Diplomasiye Diplomasinin Tarihsel Evrimi' (2021) 1(1) Uluslararası Eşitlik Politikası Dergisi 32-55.
- Ergüven NS, 'Uluslararası Hukukun Tarihsel Boyutuyla Diplomasinin Kurumsal Gelişim Süreci' (2016) 7(1) Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi 111-141.
- Ergüven NS, 'Uluslararası Hukukta Diplomatik Ayrıcalıklar ve ABD'nin Tahran'daki Diplomasi Temsilcileri ile Konsolosluk Görevlileri Davası' (2013) 1 Prof. Dr. Erdal Onar'a Armağan 655-716.
- Farhangî LS, 'Insuring Against Abuse of Diplomatic Immunity' (1986) 38(6) Stanford Law Review 1517-1547.
- Fiss J and Kestenbaum JG, 'Respecting Rights? Measuring the World's Blasphemy Laws' (2017) U.S. Commission on International Religious Freedom.
- Göktepe H, 'Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararları Işığında Nefret Söylemi ve Dine Hakaret' (2016) 25(7) 169-211.
- Gül C and Çakan S, 'AİHM Kararları Işığında Nefret, Şiddet ve Müstehcen İçerikli Söylemler Bakımından İfade Özgürlüğünün Sınırlandırılması' (2018) 13(1) Erciyes Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi 365-410.
- İskit T, *Diplomasi Tarihi Teorisi, Kurumları ve Uygulaması* (8th edn, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları 2022).
- Karan Ulaş, *İfade Özgürlüğü (Anayasa Mahkemesine Bireysel Başvuru El Kitapları Serisi-2)*, (Avrupa Konseyi Ankara Program Ofisi 2018).
- Kaya YE, 'İnsan Hakları Hukuku Açısından Dine Hakaret Olgusu' (2016) 74(2) İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi 549-571.
- Küzeci E, 'AİHS'nin 10. Maddesi Işığında Nefret İçerikli ve Irkçı Nitelikli Düşünce Açıklamaları' (2007) 71 Türkiye Barolar Birliği Dergisi 174-200.
- Meray SL, 'Diplomasi Temsilcilerinin Hukuki Statüsü' (1956) 11(3) Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi 79-117.
- Mortensen R, 'Blasphemy in a Secular State: A Pardonable Sin?' (1994) 17(2) UNSW Law Journal 409-431.
- Murdoch J, *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Kapsamında Düşünce, Vicdan ve Din Özgürlüğü Hakkının Korunması* Serkan Cengiz (tr) (Avrupa Konseyi İnsan Hakları El Kitapları 2012).
- Özdal B and Karaca RK, *Diplomasi Tarihi-I* (5th edn, Dora 2022).
- Özdal B and Karaca RK, *Diplomasi Tarihi-II*, (3rd edn, Dora 2021).
- Pazarcı H, *Uluslararası Hukuk Dersleri III. Kitap* (6th edn, Turhan 2019).
- Riordan P, 'Freedom of Expression, No Matter What?' (2016) 105(418) An Irish Quarterly Review 159-168.
- Ross MS, 'Rethinking Diplomatic Immunity: A Review of Remedial Approaches to Address the Abuses of Diplomatic Privileges and Immunities' (2011) 4(1) American University Law Review 173-205.
- Sofer S, 'Old and New Diplomacy: A Debate Revisited' (1988) 14(3) Review of International Studies 195-211.
- Sorial S, 'Hate Speech and Distorted Communication: Rethinking the Limits of Incitement' (2015) 34(3) Law and Philosophy 299-324.
- Temperman J, 'Blasphemy, Defamation of Religions and Human Rights Law' (2008) 26(4) Netherlands Quarterly of Human Rights 517-545.
- Tezcan D, Erdem MR, Sancakdar O and Önok RM, *İnsan Hakları El Kitabı* (7th edn, Seçkin 2018).
- Ward NP, 'Espionage and the Forfeiture of Diplomatic Immunity' (1977) 11(4) The International Lawyer 657-671.
- Weber A, *Nefret Söylemi El Kitabı* Metin Çulhaoğlu (tr) (Avrupa Konseyi Yayınları 2009).

Yayla A, 'İfade Hürriyeti Nedir ve Niçin Gereklidir?' (2009) 50 Liberal Düşünce Dergisi 159-175.

Young E, 'The Development of the Law of Diplomatic Relations' (1964) 40 British Year Book of International Law 141-182.

Yüksek M, 'İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesinde İfade Özgürlüğünün Sınırları' (2016) 25(7) Türkiye Adalet Akademisi Dergisi 105-151.

Uluslararası Sözleşme ve Belgeler

Vienna Convention on Diplomatic Relations (adopted 18 April 1961, entered into force 24 April 1964) 500 UNTS 95 (VCDR).

Convention on the Prevention and Punishment of Crimes against Internationally Protected Persons, including Diplomatic Agents (adopted 14 December 1973, entered into force 20 February 1977) 1035 UNTS 167.

International Covenant on Civil and Political Rights (adopted 16 December 1966, entered into force 23 March 1976) 999 UNTS 171 (ICCPR).

International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination (adopted 7 March 1966, entered into force 4 January 1969) 660 UNTS 195.

Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms (European Convention on Human Rights, as amended) (ECHR).

Universal Declaration of Human Rights (adopted 10 December 1948 UNGA Res 217 A(III) (UDHR).

ECRI Report on Denmark (sixth monitoring cycle) adopted on 29 March 2022 published on 9 June 2022.

Council of Europe Committee of Ministers, Recommendation No R (97) 20 of the Committee of Ministers to Member States on "Hate Speech".

Ulusal Düzenlemeler

26.9.2004 tarih ve 5237 sayılı Türk Ceza Kanunu (RG 12.10.2004/25611).

Uluslararası Yargı Kararları

Case Concerning United States Diplomatic and Consular Staff in Tehran (United States of America v Iran) (Judgment) ICJ Reports [1980].

Case Concerning Armed Activities on the Territory of the Congo (Democratic Republic of the Congo v Uganda) (Judgment) ICJ Reports [2005].

Terminiello v Chicago US Supreme Court 337 US 1 [1949].

Respublica v De Longchamps US Supreme Court 1 US 111 [1784].

Finzer v Barry US Courts of Appeals 798 F2d 1450 [1986].

Arslan v Türkiye App no 23462/94 (ECHR, 8 June 1999).

Aydın Tatlav v Türkiye App no 50692/99 (ECHR, 2 May 2006).

Balsytė-Lideikienė v Lithuania App no 72596/01 (ECHR, 4 November 2008).

Belkacem v Belgium App no 34367/14 (ECHR, 27 June 2017).

Chauvy and Others v France App no 64915/01 (ECHR, 29 June 2004).

De Haes and Gijssels v Belgium App no 19983/92 (ECHR, 24 February 1997).

E.S. v Austria App no 38450/12 (ECHR, 25 October 2018).

Erbakan v Türkiye App no 59405/00 (ECHR, 6 July 2006).

Garaudy v France App no 65831/01 (ECHR, 24 June 2003).

Giniewski v France App no 64016/00 (ECHR, 31 January 2006).

Gündüz v Türkiye App no 35071/97 (ECHR, 4 December 2003).

Handyside v The United Kingdom App no 5493/72 (ECHR, 7 December 1976).

İ.A. v Türkiye App no 42571/98 (ECHR, 13 September 2005).

Jerusalem v Austria App no 26958/95 (ECHR, 27 February 2001).

Kasymakhunov and Saybatalov v Russia App no 26261/05 (ECHR, 14 March 2013).

Klein v Slovakia App no 72208/01 (ECHR, 31 October 2006).

Kühnen v Germany App no 12194/86 (ECHR, 12 May 1988).

Lingens v Austria App no 9815/82 (ECHR, 8 July 1986).

Lowes v The United Kingdom App no 13214/87 (ECHR, 9 December 1988).

Maronek v Slovakia App no 32686/96 (ECHR, 19 April 2001).

M'Bala M'Bala v France App no 25239/13 (ECHR, 20 October 2015).

Norwood v The United Kingdom App no 23131/03 (ECHR, 16 November 2004).

Otto-Preminger-Institute v Austria App no 13470/87 (ECHR, 20 September 1994).

Paturel v France App no 54968/00 (ECHR, 22 December 2005).
 Pavel Ivanov v Russia App no 35222/04 (ECHR, 20 February 2007).
 Sanchez v France App no 45581/15 (ECHR, 15 May 2023).
 Schimanek v Austria App no 32307/96 (ECHR, 1 February 2000).
 Silver and Others v The United Kingdom App no 7136/75 (ECHR, 25 March 1983).
 Skalka v Poland App no 43425/98 (ECHR, 27 May 2003).
 Sürek v Türkiye App no 26682/95 (ECHR, 8 July 1999).
 Terentyev v Russia App no 10692/09 (ECHR, 28 August 2018).
 The Sunday Times v The United Kingdom App no 6538/74 (ECHR, 26 April 1979).
 Thoma v Luxembourg App no 38432/97 (ECHR, 29 March 2001).
 Thorgerison v Iceland App no 13778/88 (ECHR, 25 June 1992).
 Vejdeland and Others v Sweden App no 1813/07 (ECHR, 9 February 2012).
 Wingrove v The United Kingdom App no 17419/90 (ECHR, 25 November 1996).
 Witzsch v Germany App no 7485/03 (ECHR, 13 December 2005).
 Zemmour v France App no 63539/19 (ECHR, 20 December 2022).

Elektronik Kaynaklar

Abdullah Aşır, 'Hollanda'da ırkçı PEGIDA lideri, Türkiye'nin Lahey Büyükelçiliği önünde Kur'an-ı Kerim yırttı' (AA, 23 September 2023) <<https://www.aa.com.tr/tr/dunya/hollandada-irkci-pegida-lideri-turkiye-nin-lahey-buyukelciligi-onunde-kuran-i-kerim-yirtti/2999465>> accessed 27 February 2024.

Ali Cura, 'Rusya: Danimarka'daki büyükelçiliğimiz önünde Kur'an-ı Kerim yakıldı' (AA, 27 January 2023) <<https://www.aa.com.tr/tr/ayrimcilikhatti/musluman-karsitligi/rusya-danimarkadaki-buyukelciligimiz-onunde-kur-an-i-kerim-yakildi/1815516>> accessed 9 November 2023.

'Aşırı Sağcı Rasmus Paludan Bu Kez Danimarka'da Kur'an-ı Kerim Yaktı' (Euronews, 27 January 2023) <<https://tr.euronews.com/2023/01/27/asiri-sagci-rasmus-paludan-bu-kez-danimarkada-kuran-i-kerim-yakti>> accessed 27 February 2024.

Atila Altuntaş, 'İsveç'te İran'ın Stockholm Büyükelçiliği önünde Kur'an-ı Kerim'e yönelik saldırı' (AA, 18 August 2023) <<https://www.aa.com.tr/tr/dunya/isvecte-iranin-stockholm-buyukelciligi-onunde-kuran-i-kerime-yonelik-saldiri/2971203>> accessed 27 February 2024.

'Göç ve İslam karşıtı Pegida lideri Lahey'deki Türk Büyükelçiliği önünde Kuran yırttı' (BBC News Türkçe, 5 September 2023) <<https://www.bbc.com/turkce/articles/c72783pdej10>> accessed 27 February 2024.

'Hate speech case pursued against Pegida protester who tore up a Koran' (NL TIMES, 14 April 2023) <<https://nltimes.nl/2023/04/14/hate-speech-case-pursued-pegida-protester-tore-koran>> accessed 19 March 2025.

'İsveç'te Tevrat yakmayı planlayan kişinin eylemi İsrail'in girişimiyle engellendi' (Independent Türkçe, 27 January 2023) <<https://www.indyturk.com/node/604226/haber/i%CC%87sve%C3%A7te-tevrat-yakmay%C4%B1-planlayan-ki%C5%9Finin-eylemi-i%CC%87srailin-giri%C5%9Fimiyle-engellendi>> accessed 27 February 2024.

Jeff Jacoby, 'A Free Society Protects Your Right Burn Holy Book' (The Boston Globe, 19 July 2023) <<https://www.bostonglobe.com/2023/07/19/opinion/free-society-protects-your-right-burn-holy-book/>> accessed 14 November 2023.

'Kuran yakma eylemleri: İsveç'in Bağdat Büyükelçisi sınır dışı edildi' (Euronews, 20 July 2023) <<https://tr.euronews.com/2023/07/20/kuran-yakma-eylemleri-isvecin-bagdat-buyukelcisi-sinir-disi-edildi>> accessed 27 February 2024.

'Sweden points to 'foreign power' after Iraqi refugee on trial for Qur'an burnings shot dead' (The Guardian, 30 January 2025) <<https://www.theguardian.com/world/2025/jan/30/salwan-momika-quran-burnings-trial-reportedly-shot-dead-sweden>> accessed 19 March 2025.

'Who Is Salwan Momika?' (The Free Press Journal, 29 June 2023) <<https://www.freepressjournal.in/viral/who-is-salwan-momika-37-year-old-iraqi-refugee-who-burnt-quran-outside-stockholm-mosque-amidst-eid-al-adha-celebrations>> accessed 9 November 2023.

'Sweden/Denmark: Statement by the High Representative Josep Borrell on the burning of Quran and respect for community symbols' (EEAS, 26 July 2023) <https://www.eeas.europa.eu/eeas/swedendenmark-statement-high-representative-josep-borrell-burning-quran-and-respect-community_en?s=169> accessed 9 November 2023.

'Note to Correspondents: Press Statement attributable to the Spokesperson of the High Representative for the United Nations Alliance of Civilizations (UNAOC) On burning of the Quran in Stockholm, Sweden' (UNAOC, 29 July 2023) <<https://www.un.org/sg/en/content/sg/note-correspondents/2023-06-29/note-correspondents-press-statement-attributable-the-spokesperson-of-the-high-representative-for-the-united-nations-alliance-of-civilizations-%28unaoc%29-burning>> accessed 9 November 2023.

“No: 232, 23 Eylül 2023, Hollanda’da Kutsal Kitabımız Kur’an-ı Kerim’i Hedef Alan Saldırıları Hk.” (Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, 29 September 2023) <<https://oecd-dt.mfa.gov.tr/Mission/ShowAnnouncement/405256>> accessed 9 November 2023.